

VSEBINA

Razprave in članki	209	UrSulaKrevs <i>Govorno vedenje pri Slovencih v Nemčiji</i>
	221	<u>Majda Kaučič-Baša</u> <i>Kdaj govorijo Slovenci slovensko</i>
Jubileji	227	<i>Ob jubileju profesorja Jožeta Šift-erja</i>
Pogledi in mnenja	220	Zoran Božič <i>Novi učni načrt za pouk književnosti</i>
Polemike, odgovori	233	~~vera-amoič~~ <i>Vseslovenski narečni slovar: da ali ne</i>
Ocene in poročila	236	<u>Martina Križaj-Ortar</u> <i>Olga Kunst-Gnamuš, Sporazumevanje in spoznavanje jezika (1992)</i>
Prejeli smo v oceno	240	

Jezik in slovstvo

Letnik XXXV m, številka 6
Ljubljana, april 1992/93

ISSN 0021-6933

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana

Uredniški odbor: Alenka Šivic-Dular (glavna in odgovorna urednica), Aleksander Skaza, Jože Pogačnik, Marko Juvan, Miha Javornik (slovstvena zgodovina), Zinka Zorko, Tomaž Sajovic (jezikoslovje), Boža Krakar-Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Lojze Tome

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva 4, Ljubljana

Tisk: VB&S d.o.o., Milana Majcna 4, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 12, Ljubljana 61000

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina 930 SIT, cena posamezne številke 200 SIT, dvojne številke 250 SIT, za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 500 SIT. Letna naročnina za evropske države je 20 DEM, za neevropske države pa 26 DEM.

Naklada 2000 izvodov.

Revijo gmotno podpirata Ministrstvo za kulturo RS in Ministrstvo za šolstvo in šport RS.

Po mnenju Ministrstva za informiranje RS, št. 23/187-92, z dne 18. 3. 1992, revija šteje med proizvode informativnega značaja, za katere se plačuje 5%-ni davek od prometa proizvodov.

Govorno vedenje pri Slovincih v Nemčiji*

I^A.aziskava sodi v okvir proučevanj izseljenstva: obravnava problematiko jezikov v stiku pri Slovincih zunaj njihove avtohtone poselitve.¹ Zaradi splošne širine in kompleksnosti predmeta raziskave smo se pri delu omejili na primer Slovencev, ki živijo na strnjem območju Nemčije.

V prvih poglavjih obravnavam temeljna teoretična izhodišča za proučevanje dvojezičnosti, jezikovne spremembe, ki so posledice spremenjenih govomovedenjskih navad, in vplive na prevlado enega izmed jezikov. Poskušala sem podati splošen okvir izseljenčeve dvojezičnosti, za tem pa sem opisala rabo slovenščine pri Slovincih v Nemčiji. Sledi kratek pregled migracijskih tokov, prostorske razporejenosti in vrste združevanj Slovencev v Nemčiji.

V empiričnem delu sem raziskala govorno vedenje določene sociolingvistične skupine: Slovence sem poiskala v avgustu in septembru 1991 v zahodni Westfaliji, podatke pa sem pridobila z anketno metodo.

1 Sociolingvistično raziskovanje izseljenke problematike

Videti je, da se izseljenci v različnih jezikovnih okoljih na različne načine integrirajo v novo družbo. Zato se jezikovni problemi posameznih jezikovnih skupnosti med seboj razlikujejo. Drugačnaja npr. raba slovenščine pri naših izseljencih v Argentini, Ameriki, Franciji ali Nemčiji. Zato je potrebno raziskovati vsako področje posebej.

Na začetku je treba omeniti, da je sociolingvističnih raziskav s tega področja na Slovenskem malo. Oris jezikovne problematike slovenskih izseljencev je na podlagi raziskave konkretnega stanja podala Ingrid Slavec leta 1982 v knjigi "Slovinci v Mannheimu".² Nekaj raziskovalcev je obravnavalo tudi jezikovno problematiko pri slovenskih izseljencih v Ameriki, npr. Joseph Paternost³ in Nada Šabec⁴.

* Razprava je povzetek diplomske naloge *Govorno vedenje pri Slovincih v Nemčiji*, Ljubljana, 1992. Mentorica prof. dr. Breda Pogorelec.

Med raziskovalci migracij in tudi znotraj širše družbene javnosti se še razpravlja, kateri izmed izrazov: "Slovinci po svetu", "Slovinci na tujem", "emigranti", "zdomci", "izseljenci", "delavci na začasnem delu v tujini" bi bil najustrežnejši. Tuja strokovna literatura uporablja izraz "migrant". Uveljavljen pomen "zdomca" temelji na začasnosti bivanja v tujini in vrnitvi v domovino. Vendar pa pomen ne ustreza več aktualnemu stanju, ker so se mnogi odločili ostati v tujini, torej je njihova izselitev trajna in ne samo začasna. Zato se zdijo najprimernejši izrazi "Slovinci po svetu", "Slovinci na tujem" in "izseljenci", katerih pomeni ne implicirajo pomenske sestavine začasnosti oz. stalnosti (prim, tudi Slovar slovenskega knjižnega jezika II, 1985).

Ingrid Slavec, *Slovinci v Mannheimu*, Ljubljana, 1982.

³ Joseph Paternost, *Slovenian Language on Minnesota's Iron Range: Some sociolinguistic aspects of language maintenance and language shift*, General linguistics, 1984, 95-150.

⁴ Nada Šabec, *Funkcional and structural constraints on slovene-english code-switching*, Slovene Studies 1, Ohio, 1988, 71-80.

Obravnava problematike govornega vedenja Slovencev po svetu temelji na spoznanju, da je izseljenec govorec dveh jezikov. Obvladuje svoj materni jezik, poleg tega pa se mora naučiti tudi jezik družbe, v kateri se naseli. Zato je opredeljujoča lastnost njegovega jezikovnega položaja dvojezičnost. Naše raziskovanje se tako uvršča v tisti del sociolingvistike, ki se ukvarja z jeziki v stiku. Teoretska podlaga za našo obravnavo pa so Weinreichova spoznanja o dvojezičnosti.

2 Stik jezikov in jezikovne spremembe kot posledica jezikovnega stika

V delu *"Languages in contact"* (1953) je Uriel Weinreich temeljno opredelil pojem jezikovni stik. Jezika oziroma jeziki so v stiku takrat, kadar jih izmenično uporablja ista oseba, ta pa jih rabi v stiku z drugim govorcem. To pomeni, da mora govorec oba jezika obvladati, poleg tega pa mora znati preklapljati iz enega v drugega. Govorec rabi enega izmed stičnih jezikov, ko se pokaže potreba po preklapljanju, torej v določeni govorni situaciji. Preklapljanje kodov pa pri govorcju pogosto pripelje do sprememb v rabi jezika oz. do interference.

Interferenco kot spremembo jezikovne norme spremljajo še druge spremembe, ki se kažejo v celotnem jezikovnem vedenju govorca in njegovem pojmovanju lastnega jezika. Nastajajo zaradi vpliva dejavnikov, ki obstajajo zunaj samega jezikovnega sistema in jih jemogooče najti v družbenem okolju ter v duševnih lastnostih dvojezičnega govorca.⁵ Govorimo lahko o dveh interferencah, o jezikovnosistemski in socio-kultumi. Zaradi vpliva omenjenih dejavnikov lahko začne dvojezični govorec uporabljati *Li* drugače, kot gaje pred tem⁶: kadar bi bila mogoča raba *Li*, govorec namesto *Li* uporabi *Li*. Gre za spremembo govornega vedenja. Če je takšna raba stalna, lahko po določenem trajanju stika vlogo maternega jezika prevzame *L2*. Stična jezika se zamenjata: *L2* pridobi funkcije *Li*, to pa pomeni, da je *Li* potisnjen v položaj *L2*. Postopek zamenjave lahko tudi formaliziramo:

$$Li^1 \rightarrow L2^2 : L2^1 \rightarrow Li^2.$$

S trajanjem stika se lahko proces stopnjuje celo do opuščanja rabe *Li*. Seveda pa do zamenjave jezikov ne prihaja pri vsakem dvojezičnem govorcju.

Sama dvojezičnost oz. interakcija jezikov z vplivi omenjenih zunajjezikovnih razmer pa ni dovolj, da začne govorec svoje govorno vedenje spreminjati in mesto *Li* prepuščati *L2*. Pri tem ima posebno vlogo **razmerje med *Li* in *L2* pri posameznem govorcju**. Jezika zavzemata pri bilingvistu določen status. To, da je eden izmed jezikov za njegovega nosilca pomembnejši, nadrejen drugemu jeziku, imenuje Weinreich "dominantnost". Na prevlado enega od jezikov vpliva več zunajjezikovnih dejavnikov. Delimo jih na **zunanje**, ki so del govorcevega socialnega okolja (pravni status govorcevih jezikov v državi, družbeno vrednotenje dvojezičnosti, družina in prijatelji, delovno mesto, šola, cerkev, državni uradi, množični mediji itd.), in **notranje**, ki so neposredno odvisni od govorca samega (primarni: izrazna zmožnost, sposobnost preklapljanja kodov, zmožnost učenja drugega jezika, zaporedje učenja jezika in starost v času učenja, vrsta jezikovne rabe, specializirana raba jezikov; sekundarni: stopnja jezikovne in kulturne zavesti, "uporabnost" jezika za namene sporazumevanja, čustvena navezanost idr.).

Govomovedenjske spremembe pa so močno odvisne tudi govorceve lastne naravnosti do dvojezičnosti oziroma do jezika, ki je drugemu podrejen. Nizka jezikovna lojalnost⁷ lahko kaže na izgubljanje podrejenega jezika, visoka pa lahko označi drugačno tendenco: prizadevanje za ohranitev dvojezičnosti.

U. Weinreich našteva več takšnih okoliščin: starost bilingvistov, izobrazbeno strukturo, družbeni položaj, trajanje stika ekonomsko strukturo, razlog za jezikovni stik, kulturno in etnično pripadnost, povezanost z matično domovino ipd.

⁶ B. Pogorelec, Sociolingvistika (predavanja na Filozofski fakulteti v Ljubljani v štud. letu 1990/91).

⁷ U. Weinreich, *Sprachen in Kontakt*, 1977, str. 131.

3 Dvojezičnost slovenskega izseljenca v Nemčiji

Med vključevanjem v novo družbo je bilo izseljencem nemogoče obdržati delovne navade, pa tudi dom in družino takšne, kakršni so bili v domovini, če so si hoteli zagotoviti čim boljše življenje. Popolnoma so se morali prilagoditi novemu jezikovnemu in socialnemu okolju, s tem pa so se spreminjale tudi govomovedenjske navade. Te so med drugim lahko pomenljiv pokazatelj stopnje njihove prilagoditve novi družbi.

3.1 Določitev vrste izseljenčeve dvojezičnosti

Izseljenec pride kot govorec L1 iz dežele z L1 v novo deželo z L2. Zaradi integracije v novo družbo se mora (bolj ali manj) naučiti L2. Dvojezičnost je lahko samo enosmerna, saj se govorniki L2 ne naučijo L1. Novo družbeno okolje se mu ne prilagaja, tudi če je izseljenec več. V takih razmerah je razumljivo, da je nosilec dvojezičnosti posameznik; vsak posameznik namreč po svoje uresničuje svojo dvojezičnost, čeprav živi v ožji jezikovni skupnosti, npr. družini. (Takšna jezikovna skupnost ne pomeni enote za kolektivno dvojezičnost, ker gre pri slednji za zgodovinski stik jezikov.) Vzrok, da ne more tvoriti širše jezikovne skupnosti, je tudi prostorska razseljenost in manj pogosti stiki z drugimi izseljenci, čeprav se z njimi povezuje. Prav zaradi tega lahko pri izseljencu govorimo o "izoliranem" dvojezičnem posamezniku⁸ ali, če jih je več, tudi o izolirani jezikovni skupnosti.

Izseljenčevo dvojezičnost lahko poimenujemo izolirano individualno (posameznikovo) dvojezičnost.

3.2 Področja jezikovne rabe

3.2.1 Področja rabe L2

Izseljenec uporablja L2 pri vsakem stiku z monolingvistom, govornikom L2. Glede na področja jezikovne rabe (kot jih navaja Fishman⁹: družina, prijatelji, delo, šola, cerkev) je z L2 zasedena celotna **javna sfera**. Tako se rabi L2 na delovnem mestu, v tujem izobraževalnem procesu, cerkvenem življenju nove dežele, političnem življenju, upravi, v gospodarstvu, morebiti tudi v vojski (ter med "prijatelji", če gre za stik z enojezičnim govornikom L2). Pomembno vlogo imajo tudi množična občila, ki so namenjena javnosti, z vidika izseljenca pa se pojavljajo predvsem v njegovem privatnem življenju, torej tam, kjer ima možnost rabiti L1. Z L2 je tako zapolnjena večina izseljenčevega dneva. Možnost L1 je funkcionalno omejena, vezana na zasebnost.

3.2.2 Področja rabe L1

Tudi znotraj **zasebne sfere**, kjer bilingvist med jezikoma izbira, lahko določimo področja jezikovne rabe. Poleg "družine" in "prijateljev" je sem mogoče prišteti še slovenske institucije: *slovensko cerkveno organizacijo, dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture ter slovenska društva* (gl. 4.2).

Vendar pa ta področja ne dosejajo vseh izseljencev, saj so:

1. lokalno omejena na bolj ali manj določen geografski prostor (odvisno od mobilnosti institucije) in zaradi tega ne morejo vključiti vsakega izseljenca;
2. izseljenec se kljub njihovem delovanju ne giblje v njihovih okvirih.

Ugotovimo lahko, da se s slovenskimi institucijami znotraj zasebne sfere izseljenca odprejo položaji jezikovne rabe, za katere je značilna tako formalnost kot neformalnost. Formalni položaji so sicer predvideni za področje javnosti, vendar jih dejavnosti teh institucij omogočajo tudi znotraj zasebne sfere. Gre za neke vrste "javnost" znotraj zasebnosti. Formalnost položaja v dejavnosti slovenskih

⁸ B. Pogorelec, po Franciscatu, Sociolingvistika (predavanja na Filozofski fakulteti v Ljubljani v štud. letu 1990/91).

⁹ J. A. Fishman, *Sociologija jezika*, Sarajevo, 1978.

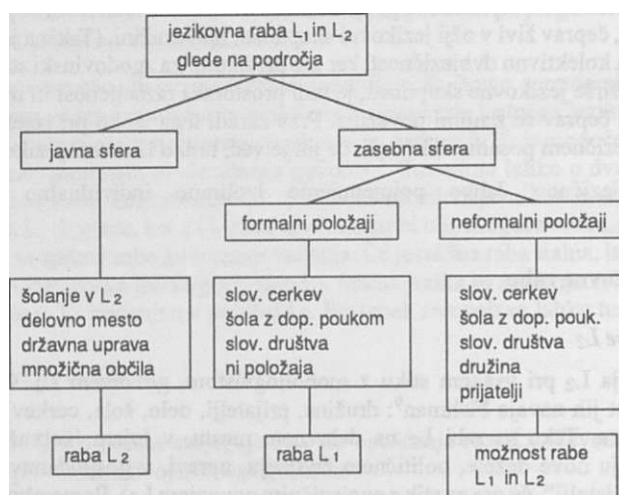
RAZPRAVE IN ČLANKI

institucij pa implicira rabo jezika L₁. Tako se učni proces dopolnilnega pouka, liturgija in razne prireditve izvajajo v slovenskem jeziku.

V polformalnih govornih položajih poteka zaradi govorne situacije, predvsem zaradi prostorskih okvirov in namena srečanja, ki ga slovenska organizacija pripravi (npr. pri družabnih igrah, zdravicah, predstavljanju ipd.), sporočanje v L₁.

V neformalnih položajih prihajajo izseljenci v stik z drugimi Slovenci, takrat imajo možnost izbirati med dvema jezikoma. Institucionalni okviri v neformalnih položajih ne določajo rabe zgolj enega jezika, vendar pa izseljenca motivirajo, da uporablja L₁.

Za izoliranega dvojezičnega posameznika smo poskusili sestaviti naslednjo shemo področij jezikovne rabe¹⁰:

Za področji "družine" in "prijateljev" so značilni predvsem neformalni položaji. Izseljenec prosto odloča, kateri jezik bo uporabljal doma za komunikacijo med družinskimi člani in v stikih s prijatelji, govorniki L₁.

Za izseljenca prve generacije je značilno, da izvorno družbo zapusti z družino ali pa dajo v tujini šele ustvari. V prvem primeru vplivajo na govorne navade vedenjski vzorci iz domovine, v drugem pa so ti vzorci v interakciji z novimi, tako da so tudi vplivi nekoliko drugačni. Pri otroku izseljencev (druga generacija) je družina že od rojstva (oz. od zgodnje mladosti) integrirana v okolje L₂, zato ima to nanj drugačen vpliv kot na njegove starše. Otrok namreč nima izkušenj z okoljem L₁. Tako ima družina pri otrokovem učenju in rabi L₁ primarno vlogo. Govorno vedenjski vzorec staršev in njihova jezikovna lojalnost navadno močno vplivata na otroke, kasneje pa tudi stiki z dvojezičnimi znanci, prijatelji.

3.2.3 Raba L₁ in pomen dominantnosti

Jezikovno znanje, ki je lahko pri nekaterih govornikih vezano na stopnjo obvladovanja diasistema L₁, je prvi pogoj za jezikovno rabo.¹¹ Zanje je lahko omejeno samo na določeno vrsto rabe, npr. samo

¹⁰ Prim. M. Kaučič-Baša, *Slovenščina kot jezik sosese v Trstu*, 1991. Tudi: J. A. Fishman, *Sociologija jezika*, Sarajevo, 1978.

¹¹ M. Kaučič-Baša, *Slovenščina kot jezik sosese v Trstu*, 1991, str. 21-24. Raba L₁ je definirana glede na govornikovo jezikovno znanje, priložnost za jezikovno rabo in glede na govornikovo jezikovno lojalnost

RAZPRAVE IN ČLANKI

govorno. Lahko je omejeno na izbrano temo (specializirana raba jezika). Poleg tega, da govorec jezik obvlada, mora biti zanj raba Li samoumevna; jezikovno rabo motivira torej govorčeva lojalnost do Li. Dejanska raba pa je mogoča samo v stiku z dvojezičnim naslovnikom oziroma govorcem Li. (Seveda lahko bilingvist diferencira rabo tudi glede na sogovorca.) Tako se v določenem segmentu življenja, v zasebni sferi, govornovedenjske navade ohranjajo.

Ker je vsa javna sfera pokrita z rabo L2, vidimo možnost ohranjanja Li v prevladi Li v govorčevem zasebnem življenju, kjer lahko izseljenec med Li in L2 izbira. Zato nas zanima, kako vpliva dominantnost L2 v javni sferi na rabo Li.

4 Slovenci v Nemčiji

4.1 Kratek oris slovenskih selitvenih tokov v Nemčijo

Kontinuirano izseljevanje v Nemčijo se je začelo že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja, okrepilo se je z gospodarsko krizo v tridesetih letih; v petdesetih in začetku šestdesetih let je bilo pogosto ubežniško, legalno pa po letu 1962. Takrat se je začelo najmočnejše izseljevanje iz ekonomskih vzrokov; trajalo je od 1. 1973, ko je ZRN zaprla dotok tuje delovne sile iz držav, ki niso članice EGS.

Slovenci so danes raztreseni v večjih in manjših skupinah po vsej Nemčiji, manj pa jih je v deželah bivše NDR. Sprva so bili izseljenci skoncentrirani v Porurju, z leti pa seje stopnjevalo razseljevanje po vsej državi. Najmočnejše je bilo s severa proti jugu (Stuttgart, Miinchen). Število vseh izseljencev v Nemčiji se danes giblje med 55.000 in 40.000; v Westfaliji npr. ocenjujejo, da jih je 10.000.¹²

4.2 Združevanje Slovencev v Nemčiji

Vzrok, da izseljenci iščejo medsebojne stike, je treba iskati v posebnosti njihovega položaja, to je v posledicah diaspore v narodnem, jezikovnem, socialnem, verskem in kulturnem smislu. Eden od odločilnih dejavnikov pri povezovanju in organiziranju izseljencev v skupnosti je njihova razseljenost. Kljub sorazmerno velikemu številu izseljencev jih je praktično težko organizirano povezovati. Kjer je Slovencev manj, je tudi srečanj manj oziroma so bolj poredka. Pobudo za združevanje so dajali tako izseljenci kot matične ustanove. Združujejo se v društva, slovenske pevske zборе, povezuje njih delovanje slovenskih duhovnikov in slovenski učitelji.

- **Dopolnilni pouk slovenskega jezika in kulture** organizirajo slovenske oblasti po Evropi že več kot dve desetletji. Trenutno deluje v Nemčiji 25 slovenskih učiteljev. Pouk se navadno izvaja enkrat na teden, število ur pa je odvisno od števila otrok. Pouk je neobvezen, zato vsi slovenski starši ne pošiljajo otrok, čeprav imajo za to možnost. V nekaterih krajih je skupina heterogena tako po starosti kot po obvladovanju slovenskega jezika in je pouk zato otežen.
- **Slovenska društva** organizirajo športne prireditve, izlete, na svoje prireditve vabijo kulturne in umetniške ustvarjalce iz Slovenije. Poseben problem je mladina, ki se začinja po končanem šolanju oddaljevati od dela društev.
- Poglavitna naloga **slovenskih duhovnikov** je bila skrbeti za versko življenje Slovencev, zato je bogoslužje v slovenščini. Prva slovenska župnija v Nemčiji je nastala že leta 1958. Sedaj je v Nemčiji duhovnikov enajst. Vsak od njih ima v večjih krajih vsako nedeljo slovensko mašo, kjer pa je Slovencev manj, je maša enkrat ali dvakrat na mesec. Njihovo delo pa zajema tudi socialno področje, npr. duhovniki posredujejo pri oblasteh, kar zadeva iskanje zaposlitve, prevajajo dokumente ipd.; organizirajo množične prireditve verske ali posvetne narave; večina duhovnikov vodi za mladino t.i. "sobotno šolo", ki poleg verouka zajema tudi pouk slovenščine.

¹² Tako ocenjuje slovenski duhovnik v Oberhausnu Janez Pucelj.

RAZPRAVE IN ČLANKI

Kljub skupni koristi pa med slovenskimi institucijami v Nemčiji zaradi ideoloških razlogov dolga leta ni bilo večjega sodelovanja. Njihova nepovezanost je tam, kjer so institucije obstajale na istem območju hkrati, na izseljence in s tem posredno na njihovo ohranjanje slovenščine delovala negativno. Do nedavnega paje odnos do slovenščine blokiral tudi dejstvo, daje bil slovenski jezik predstavljan samo kot eden izmed jugoslovanskih jezikov. Jugoslovanska konzularna predstavništva so slovenski jezik bolj ali manj vezala na srbohrvaščino, še posebno tam, kjer je bilo Slovencev manj.

Zaradi novih družbenih razmer v Sloveniji pa je med posameznimi inštitucijami že tesnej še sodelovanje.

5 Raziskava govornega vedenja pri izseljencih v Nemčiji

5.1 Sociolingvistična skupina

Sociolingvistična skupina, ki jo proučujemo, so izseljenci in njihovi potomci v Nemčiji. Da bi kolikor mogoče zagotovili homogenost skupine, smo izseljence poiskali na sklenjenem območju in v določenem času (avgusta in septembra 1. 1991). Izbrano območje leži v zahodni Westfaliji. Razdelila sem ga na dve območji: območje Aachna in območje Essna z okolico. Ta delitev se zdi smiselna zaradi slovenskih inštitucij na tem področju.

Naaachenskem območju so slovenski izseljenci redkeje poseljeni. Tu ni slovenskega dopolnilnega pouka, tu ni društev, Slovenci se enkrat na mesec zbirajo pri slovenski maši v Eschweilerju, duhovnik pa prihaja iz Oberhausna. Prejemajo slovenski tisk, informacije o dogajanju med Slovenci na širšem območju dobijo pri mašah ali pa z župnijskim glasilom. Stiki so predvsem zasebni.

Essensko območje je s Slovenci mnogo bolj poseljeno. Tu so slovenska društva, slovenski župnijski urad v Oberhausnu (z rednim bogoslužjem in slovensko župnijsko šolo), šola z dopolnilnim poukom slovenščine (pouk izvajajo slovenski učitelji na osmih krajih!) ter konzularno predstavništvo. Slovenci imajo tu več možnosti za združevanje. V zadnjem času se med sabo povezujejo tudi te ustanove.

Za informatorje se nam zdijo primerni vsi, ki imajo že izoblikovano jezikovno zavest. Zato smo kot pogoj izbrali končano osnovno šolo. Upoštevali smo torej:

1. izseljence, ki so osnovno šolo obiskovali v Sloveniji in je njihov materni jezik slovenščina, po osnovni šoli pa so se preselili v Nemčijo; te izseljence štejemo za prvo generacijo;
2. potomce teh izseljencev, ki so osnovno šolo obiskovali ali v Sloveniji ali v Nemčiji.

Sociolingvistična skupina ni določena z znanjem slovenščine, določenim državljanstvom, stopnjo izobrazbe ali poklicem Vanjo so vključeni tudi tisti, ki šolanja še niso končali. Pri raziskavi prav tako ne upoštevamo razlik med predvojnimi in povojnimi izseljenci.

5.2 Metoda raziskave

Za raziskavo sem izbrala anonimno anketo. Obsegala je 48 vprašanj o znanju slovenščine in njeni rabi (v družini, glede na govorca, izbrano temo), o jezikovni zavesti, mnenju o slovenščini in izrazni (pisni zmožnosti). Z izseljenci nam ni uspelo posneti tudi pogovora, saj tega niso želeli.

5.3 Potek anketiranja

Na območju Aachna smo obiskali manj ša mesta: Eschweiler, Düren, Stolberg, Gressenich, Setterich, Aachen; na essenskem območju pa Essen, Krefeld, Wetter, Oberhausen in Gütersloh.

Na **aachenskem območju** je bilo osebno opravljenih 60 anket, od tega šest izseljencev ankete ni hotelo izpolniti. Do teh izseljencev sem prišla sama prek osebnih znanstev in s pomočjo sorodnikov ali znancev teh prvih anketirancev, ki so mi svetovali, kje je še mogoče najti slovenske izseljence; ker imajo izseljenci enkrat na mesec na tem področju slovensko mašo, sem pri tem srečanj u pridobila še nekaj ljudi. Tako sem tu opravila 54 anket.

RAZPRAVE IN ČLANKI

Na **essenskem območju** mi je pri zbiranju anket pomagal izseljenski duhovnik Janez Pucelj iz Oberhausna, ki ima zelo dober pregled nad slovenskimi izseljenci in je na različne naslove odposlal 110 anket, od tega smo jih prejeli 37.

V prvem primeru sem stik z informatorjem vzpostavila osebno: z večino ljudi sem se vnaprej dogovorila za srečanje. Na essenskem območju je imel duhovnik Pucelj za osebno anketiranje manj časa: informatorji so nam morali ankete poslati, zato so nam jih vrnilo manj.

5.4 Anketa

5.4.1 Obdelava podatkov

Izseljence, ki smo jih zajeli, sem razdelila na skupino z aachenskega in skupino z essenskega območja; skupini sem med seboj primerjala. Prav tako primerjamo stanje pri prvi in drugi generaciji. Rezultate ankete smo obdelali v okviru vprašanja, glede na izobrazbo, znanje slovenskega jezika, pa tudi glede na nekatere druge odgovore. Analiza je potekala računalniško.

Število anket glede na starost in območja

<i>število anket</i>	<i>skupaj</i>	<i>1. generacija</i>	<i>2. generacija</i>
aachensko območje	54 (59%)	27 (29,7 %)	27 (29,7 %)
essensko območje	37 (41%)	23 (25,2 %)	14 (15,4 %)
skupaj	91 (100 %)	50 (54,9 %)	41 (45,1 %)

Informatorjev, ki so se sicer rodili v Sloveniji, osnovno šolo pa so obiskovali v Nemčiji, je 15. Tudi te informatorje uvrščamo v drugo generacijo. V Nemčiji je rojenih 23 ali 25,3 % anketiranih.

5.4.2 Podatki o informatorjih

- Starost: Povprečna starost informatorjev je 39 let. Povprečna starost prve generacije je 50 let, druge pa 25 let.
- Leto prihoda v Nemčijo: Prva generacija se je izselila v letih 1953-1978. V povprečju živijo izseljenci v Nemčiji že 24 let.
- Obiskovanje osnovne šole: v Nemčiji: 37 (40,7 %); delno v Nemčiji in delno v Sloveniji: 4 (4,4 %); samo v Sloveniji: 50 (54,9 %).
- Izobrazba: V prvi generaciji prevladujeta osnovna in poklicna šola (36 ali 72 %), samo 4 (8 %) imajo višjo ali visoko izobrazbo. (Žal mi ni uspelo priti v stik z več izseljenci, ki imajo visoko izobrazbo. Možno pa je, da jih je v tem delu Nemčije zelo malo.) Pri drugi generaciji je slika drugačna: visoko izobrazbo bo imelo 30 % anketiranih.
Zanimivo je to, da je večina prve generacije končala svoje izobraževanje že v Sloveniji in se v Nemčiji niso izpopolnjevali. V Nemčiji jih je izobraževanje nadaljevalo samo 9 oz 18 %.
- Učenje nemškega jezika: Ob prihodu je zelo malo izseljencev znalo nemški jezik. 66 % Slovencev se je nemščine naučilo šele v Nemčiji.

5.4.3 Rezultati raziskave

Analiza rezultatov ankete potrjuje teoretična spoznanja iz prvega dela. Med odgovori prve in druge generacije so se pokazale pomembne razlike, prav tako med odgovori skupin z aachenskega in essenskega območja.

RAZPRAVE IN ČLANKI

5.4.3.1 Jezikovno znanje

Podatke o znanju slovenščine smo dobili s testom, s presojo informatorjev, z vprašanjem, v katerem jeziku se lažje izražajo in o katerih temah se lahko pogovarjajo. Prosili smo jih tudi, naj sestavijo kratko pismo.

1. Informatorje smo testirali s kratkim besedilom, v katerem so morali popraviti napake:

- *Midva sma hodila na šiht, otroka pa v kindergarten. Tam sta se hitro naučila nemško.*
- *Letos so bili naši snanci na urlaubu v Istri, pa so se iz morja hitro vrnil.*
- *V nemških časopisich sem bral od slovenskih razmer. Naši ljudje se zelo bojijo pred vojaškim nasiljem.*
- *Pretsetnik Slovenije je sprejel delegacijo, ki je bila do novinarjev napovedana že zjutraj. Pogovarjali so se dve ure, vendar stranki niso hotele sprejeti pogoje.*

Napak je 17, od tega so štiri glasoslovne, tri morfološke, pet skladenjskih, tri leksikalne in dve pravopisni. Vse napake je odkril samo en informator.

Povprečno število odkritih napak glede na območje:

	<i>skupaj</i>	<i>Aachen</i>	<i>Essen</i>
1. generacija	9,3	8,2	10,5
2. generacija	6,2	4,1	10,3

Med rezultatom obih generacij je precejšnja razlika. Na območju s slovenskimi ustanovami sta rezultata zelo podobna, na aachenskem območju pa se povprečji precej razlikujeta. Razlika med obema skupinama mladih je zelo opazna. Na večje število odkritih napak pri essenski mladini vplivajo dopolnilni pouk slovenščine, povezanost z dejavnostjo slovenskih duhovnikov ali drugih slovenskih institucij. Slednje so spodbuda tudi za starše, da z večjo rabo slovenščine doma, branjem slovenskega tiska ipd. vplivajo na jezikovno znanje mladine.

Analiza napak:

Dvojezični govorci najhitreje opazijo nemško leksiko, pa čeprav jo mnogi v govoru zelo pogosto rabijo.

Za temje največ oseb odkrilo črki nemške abecede. Napaki so odkrili kljub pogostemu pisanju v nemščini in branju nemških tekstov. Pogovorno obliko *vrnil* je popravila prva generacija, mladi torej ne poznajo distribucije vokalne redukcije glede na jezikovne zvrst. Pri besedi *snanci* so imeli več težav mladi; nanje lahko vpliva nemški črkopis (pripornik *s* se v nemščini izgovarja *zveneče*), lahko pa *zvenečnosti* nezvočnika slušno sploh ne prepoznajo. Predvidevamo, da so transkripcijo *pretsetnik* slabše popravljali zaradi poznavanja le govorne oblike besede ali pa zaradi slabše pisne zmožnosti. Napako so lahko spregledali tudi zato, ker pri testu niso bili dovolj zbrani ali pozorni.

Zanimivo je, da je razmeroma veliko mladih v primerjavi s starejšimi popravilo narečno obliko *sma*.¹³

Velike razlike glede na generacijo so pri rabi dvojine (*dve ure, stranki niso hotele*), mladi so napaki redko prepoznali. Vzroki so slabše znanje slovenskega knjižnega jezika, vpliv nemščine in pa pogosto opuščanje dvojine v slovenskem splošnem pogovornem jeziku. Obe skupini sta le redko

¹³ Fran Ramovš, *Morfologija slovenskega jezika*, Ljubljana 1947-49, str. 135. Prim. tudi Z. Zorko, *Narečna podoba mariborskega predmestja*, *Jezik in slovstvo* 7-8, 1989/90, 170-178.

R A Z P R A V E   I N   Č L A N K I

prepoznali napačno rabo glagola *iz morja*, čeprav ne gre za interferenco iz nemščine; vzrok je v glasovni podobnosti s predlogom *z*, pri nepozornem branju lahko to hitro spregledamo. Težje pa sta obe generaciji prepoznavali napačno rabo predložnega sklona v kalkiranih zvezah *bral od slovenskih razmer* (ki ima v nemški podstavi *lesen von*) in *bojijo se pred nasiljem* (ki je prevod *sich fürchten vor*).

Še manj informatorjev je pri negaciji v zvezi *niso hotele sprejeti pogoje* popravilo napačen sklon predmeta, kar kaže na (ne)znanje knjižnega jezika: gre za mešanje različnih vplivov na ravni pogovornega jezika, v katerem se negacija pogosto opušča, in pa za vpliv nemščine, ki takšne oblike ne pozna. Rabo trpnika, ki je v nemščini običajna, v slovenščini pa manj, je popravil samo en anketirani. V tem primeru (*je bila od nowinarjev napovedana*) je njegova raba z vršilcem dejanja v roditelju celo neprimerna. Vendar pa informatorji trpnika prav zaradi pogoste rabe v nemškem jeziku niso videli kot napako.

Slovenci v Nemčiji imajo manj težav z leksiko, več pa jih je pri slovenski skladnji. Znanje slovenskega knjižnega jezika je torej že močno načeto, merila za slovnično pravilnost se zgubljajo pod vplivom nemške skladnje. Znanje knjižnega jezika upada, ker imajo informatorji za komunikacijo v slovenščini premalo priložnosti, govornovedenjske navade pa niso dovolj utrjene.

2. Lastna ocena znanja: Celotna prva generacija je odgovorila, da slovenščino pasivno in aktivno obvladuje. Pri drugi generaciji je precej drugače. Na območju s slovenskimi ustanovami (Essen) vsi navajajo znanje slovenskega jezika, medtem ko jena aachenskem območju popolnoma drugače: samo govorno znanje navaja 48 %, 35 % izseljencev pa slovensko niti ne govori. Samo štirje (17 %) pravijo, da obvladajo slovenščino govorno in pisno. Ocene lastnega jezikovnega znanja se z rezultati testa ujemajo.

3. Na vprašanje, ali se v slovenščini enako izražajo kot v nemščini, so informatorji odgovorili takole:

- a) v nemščini se lažje izražam kot v slovenščini,
- b) v slovenščini se lažje izražam kot v nemščini,
- c) v obeh jezikih se lahko enakovredno izražam,
- č) v slovenščini se sploh ne izražam.

	skupaj	1. gen.	2. gen.	Aachen	Essen
a)	39 (42,8 %)	9 (18 %)	30 (73,2 %)	19 (70,4 %)	11 (78,6%)
b)	15 (16,5 %)	15 (30 %)	–	–	–
c)	32 (35,2 %)	26 (52 %)	6 (14,6 %)	3 (11,1 %)	3 (21,4 %)
č)	5 (5,5%)	–	5 (12,2%)	5 (18,5 %)	–

Več kot polovica prve generacije pravi, da se v obeh jezikih enako izraža. Odgovor mlajše generacije o jezikovnem izražanju je očiten: mladih, ki se lažje izražajo v nemščini, je večina (73 %). To velja tudi za drugo generacijo na essenskem območju. Znanje torej ne zagotavlja lažjega izražanja.

4. Jezikovna kompetenca se pokaže tudi pri obravnavi izbranih tem: v slovenščini se lahko pogovarjajo o "vsakdanjih" temah, npr. o gospodinjstvih zadevah, vsakdanjih nakupih, znancih, otrocih ali pa o temah, ki se nanašajo neposredno na Slovenijo (mladost, slovenska politika, življenje v Sloveniji — naj opozorim, da smo anketirali kmalu po vojni v Sloveniji 1. 1991). Manj pa se (lahko) infoiratorji pogovarjajo o temah, ki se nanašajo na knjige, šport, kulturo in šolanje. Specializacija jezika nastaja pri temah, ki so navezane izključno na nemško družbeno okolje. V rabo slovenščine vpletajo izseljenci pogosto tudi nemške izraze, ker slovenskih ne poznajo, ker raba

RAZPRAVE IN ČLANKI

nekaterih slovenskih besed ni avtomatizirana (39,6 %) ali ker se tako bolj "natančno izrazijo" (26,4 %).

5. Od znanja je odvisno tudi branje slovenskega tiska: večja bralnost je seveda na območju s slovenskimi institucijami; te slovensko periodiko tudi širijo. (Slovenskega tiska ne bere 31 ali 34,1 % izseljencev.) Na prvem mestu je verski mesečnik *Naša luč* (73,3 %), ki je namenjen slovenskim izseljencem; sledijo mu *Družina* (31,7 %) (verski tednik, ki izhaja v Sloveniji), *Rodna gruda* in *Naš delavec* (oba po 28,3 %), ki sta prav tako namenjena Slovincem po svetu. Manj pa berejo slovenske dnevne časopise in revije, npr. *Delo* in *Dnevnik* (oba po 8,8 %). Iz odgovorov je mogoče sklepati, da slovenskih strokovnih revij ne berejo, zelo slabo pa je tudi z branjem slovenskega leposlovja.

6. Zdomci uporabljajo slovenščino tudi pisno (če imajo pisno kompetenco), največkrat v zasebni korespondenci. Prosili smo jih, naj napišejo kratko pismo prijatelju v Slovenijo. Mladina se je tej nalogi največkrat izognila (Aachen: 70 %, Essen: 50 %). Po pričakovanju je manj slovničnih napak naredila prva generacija, od mladih pa skupina študentov in dijakov z essenskega območja.

5.4.3.2 Raba slovenščine v družini

1. Polovica družin z obeh območij uporablja oba jezika. Razlika se pokaže pri rabi zgolj enega jezika: essensko območje ima malo družin, ki bi uporabljale samo nemščino (2 ali 5,4 %), ena tretjina pa se pogovarja samo v slovenščini (11 ali 29,7 %). Na aachenskem območju je jezik pogovora slovenščina samo pri 8 ali 14,8 %, nemščina pa pri 19 ali 20,4 %. Dejavnost slovenskih ustanov vpliva torej tudi na rabo slovenščine doma.

Razloga za takšno govorno vedenje sta zaporedje učenja jezikov in prevlada nemščine v javni sferi. Učenje slovenščine je bilo za večino staršev samoumevno, zato so otroke učili slovensko od rojstva. Vendar pa so jih ob tem učili tudi nemško. Ker so starši obvladovali oba govorna položaja, je to nevtraliziralo rabo slovenskega in nemškega jezika. Tako se je tudi kasneje, ko so se otroci obeh jezikov že naučili in začeli obiskovati šolo, takšno govorno vedenje (raba obeh jezikov) ohranilo. To kaže na pomembnost funkcije družine: starši naredijo v najzgodnejših otrokovih letih jezikovno izbiro, s tem pa vplivajo pri otroku na razmerje med jezikoma. Hkrati pa je vpliv nemškega jezika iz javne sfere tako močan, da je nemščina v vsakodnevni komunikaciji za večino anketiranih nekaj običajnega.

2. Če gre za izbiro nemškega partnerja (predvsem pri drugi generaciji), se govornovedenjski vzorec, ki ga je razvila prva generacija in ga prenesla na drugo, ne ohranja. V teh družinah zaradi integrativnega procesa — ne glede na dejavnost slovenskih ustanov — prevladuje nemščina.

5.4.3.3 Raba slovenščine v stiku z drugimi Slovenci

Prva generacija se med seboj pogovarja slovensko, v stiku z drugo generacijo uporablja ob slovenščini tudi nemščino. Specializiranost rabe je še močnejša pri drugi generaciji: ta se pogovarja s slovensko govorečim sovrstnikom ali mlajšim od sebe predvsem nemško, s starejšim pa slovensko ali nemško.

	<i>1. gen.</i>	<i>2. gen.</i>	<i>Aachen</i>	<i>Essen</i>
mlajši sogovorec	sl./nem.	nem.	nem.	nem.
sogovorec iste starosti	si.	nem.	nem.	nem.
starejši sogovorec	si.	sl.+sl./nem.	sl./nem.	si.

Govornovedenjske navade se torej spreminjajo s stikom generacij. Pri drugi generaciji ima integrativni proces ne glede na jezikovno znanje in dejavnost slovenskih ustanov enake posledice.

RAZPRAVE IN ČLANKI

5.4.3.4 Raba slovenščine in slovenske ustanove

S primerjavo med obema območjema smo ugotovili, daje na območju s slovenskimi ustanovami jezikovna kompetenca večja, s tem pa tudi raba slovenščine; slovenske ustanove odpirajo pogostejše priložnosti za rabo. Vplivnost ustanov potrjujejo celo izseljenci sami. Na essenskem območju kar 73 % anketiranih meni, da za ohranjanje slovenščine med zdomci poleg staršev najbolj skrbijo slovenski duhovniki in učitelji.

5.4.3.5 Jezikovna lojalnost

Pri prvi generaciji je videti, da je odnos do slovenščine kot materega jezika pozitiven. Slovenščina ima status materinščine tudi pri drugi generaciji (26 ali 63,4 %), vendar pa se od tega kar dve tretjini lažje izražata v nemščini! Za večino je slovenščina jezik kot vsi drugi jeziki, vendar se nekaterim zdi pomembno tudi to, koliko je mogoče slovenščino uporabljati v mednarodni komunikaciji.

Večini Slovencev se zdi govorno in pisno znanje slovenščine pomembno, vendar pa drugi generaciji v Aachnu zadostuje le govorno znanje slovenščine (tako 16 ali 59,3 %).

Večina (60 ali 65,9 %) jih meni, da slovenščine ne pozabljajo. Anketirani bi se v jezikovnem znanju radi izpopolnili (druga generacija: 18 ali 43,9 %), vendar jih je manj med mladimi na aachenskem področju. To kaže, da so za večjo jezikovno lojalnost premalo motivirani.

5.5 Sklep

Iz izsledkov je razvidno, da bo prva generacija uporabljala slovenščino enako kot do sedaj, podobno pa tudi druga v stiku s prvo generacijo. Toda ne glede na dejavnost slovenskih institucij bodo druga in naslednje generacije zaradi integrativnega procesa slovenščino opuščale. Nekaj rezultatov paje tudi spodbudnih. Mladi imajo o slovenščini pozitivno mnenje. Spodbudna je visoka jezikovna kompetenca dijakov in študentov iz essenskega območja.

Menimo, daje slovenščino mogoče ohranjati s širjenjem delovanja slovenskih ustanov, predvsem dopolnilnega pouka in dejavnosti izseljenskih duhovnikov. Tujejezično okolje močno pritiska na posameznega dvojezičnega govornika, zato je za ohranjanje slovenščine oblikovanje slovenskih govornih položajev nujno. Ohranjanje slovenščine med Slovenci v Nemčiji paje odvisno tudi od aktualnih dogodkov v Sloveniji in njenega mednarodnega položaja.

Ob analizah posameznih anket se je še pokazalo, da je pri vsakem izseljencu stik jezikov izviren, neponovljiv: pri vsakem se kaže nekoliko drugače. K temu prispeva tudi to, da je njegova dvojezičnost kljub stikom z drugimi Slovenci izolirana.

Verjetno bi anketa, opravljena v kakem drugem okolju, prinesla nekoliko drugačna dognanja, čeprav menim, da lahko stanje v analizirani sociolingvistični skupini z določenim tveganjem posplošimo tudi na druga območja po Evropi. Vzorec pa gotovo ne velja za razmere po drugih celinah, saj je tam značaj izseljenskih skupnosti popolnoma drugačen. Naj za zgled navedem, da so se nekateri izseljenci tja naselili strnjeno, kot skupina, se pravi, da njihova dvojezičnost ni izolirana tako kot pri izseljencih v Evropi.

RAZPRAVE IN ČLANKI

OSNOVNA LITERATURA

- Ishman**, A. Joshua, 1978, *Sociologija jezika*, Sarajevo.
- Kaučič-Baša**, Majda, 1991, *Slovenščina kot jezik sošeske v Trstu*, Magistrska naloga, Ljubljana — Trst
- Pogorelec**, Breda, 1984, *K vprašanju bilingvizma in diglosije iz slovenske izkušnje*. Naši razgledi, 31. 12. str. 707.
- Pogorelec**, Breda, 1990, *Sociolingvistični problemi slovenske etnične skupnosti v Italiji*. Aspetti metodologici e teorici nello studio del plurilinguismo nei territori deli Alpe Adria, 179-193.
- Sedmak**, Emidij in Danilo **Susič**, 1983, *Tiha asimilacija*. Trst.
- Zbornik Slovenščina v javnosti**, 1983, Posvetovanje o slovenskem jeziku: Portorož, 14.-15. maja 1979, Ljubljana.
- Toporišič**, Jože, 1984, *Slovenska slovnica*, Ljubljana.
- Weinreich**, Uriel, 1977, *Sprachen in Kontakt*, München.

Uršula Krevs

UDK 808.63:325.252(430:=863)

SUMMARY

SPEECH BEHAVIOUR WITH THE SLOVENES IN GERMANY

The article deals with the problems of languages in contact with the Slovenes outside their autochthonous settlement. The study is based on the fact that an emigrant is bilingual. That is why the theoretical part of the research puts to the fore the theory of a linguistic contact with the changes that are the result of the changed speech and behaviour customs. The author describes the general framework of the emigrant's bilingualism and the areas of usage for L1 and L2 with the Slovenes living in Germany.

In the empirical part of the study the results of the questionnaire that the author carried out among the

Slovenes in part of Western Westfalia in September 1991 are presented. She analysed the results with regard to the fact whether or not the informants belong to the first or the second generation and whether they live in the area with Slovene institutions are to be found. The analysis of the data revealed the linguistic knowledge, the usage of Slovene in the family and in contact with other Slovenes, the influence of Slovene institutions on the knowledge of Slovene, and the linguistic loyalty with the Slovene emigrants in this part of Germany.

Kdaj govorijo Slovinci slovensko

Izbira jezika pri poslovnem sporazumevanju
med dvojezičnimi Slovenci v Trstu*

0 Teoretska osnova za raziskavo jezikovne izbire pri dvojezičnih govornikih, kakršni so praviloma Slovenci v Trstu, je komunikacijska zakonitost, da je raba jezika funkcija sporočevalčeve sporočanje zmožnosti (1), njegove lojalnosti (2) in priložnosti za rabo jezika (3)¹. Sporočevalčeva priložnost za rabo določenega jezika (3) je naslovnik, ki ta jezik zna (naslovnikova sporočanje zmožnost) in g a je pripravljen govoriti (naslovnikova jezikovna lojalnost). V razmerah, ko večinska skupnost ne zna jezika manjšine, ki živi na istem ozemlju, se kaže vprašanje, ali bo dvojezični pripadnik manjšine rabil manjšinski jezik (dalje: J_m) ali ne, predvsem kot vprašanje, ali ima za to priložnost.

Naslovnikova zmožnost v J_m in njegova lojalnost do J_m spročevalcu še ne pomenita priložnosti za rabo J_m, če ni o teh naslovnikovih lastnostih obveščen. V jezikovno mešanem urbanem okolju obvešča o jeziku, ki ga je mogoče govoriti v javnem govornem položaju, napis v tem jeziku. Javni pisani J_m je zato sestavni del priložnosti za rabo J_m.

Procesna hierarhična ureditev elementov, ki odločajo o izbiri manjšinskega/večinskega jezika (gl. procesni diagram), je substantivna teorija raziskave. V empiričnem delu se

1. preverja veljavnost teoretske hipoteze na primeru govornega vedenja Slovencev v Trstu;
2. ugotavljajo se hierarhično nižji (začasno poimenovani: položajski) dejavniki kodne izbire. Uporabni cilj raziskave je vpogled v mehanizem opuščanja slovenščine kot J_m na Tržaškem, da bi se nakazal način za omejevanje pojava.

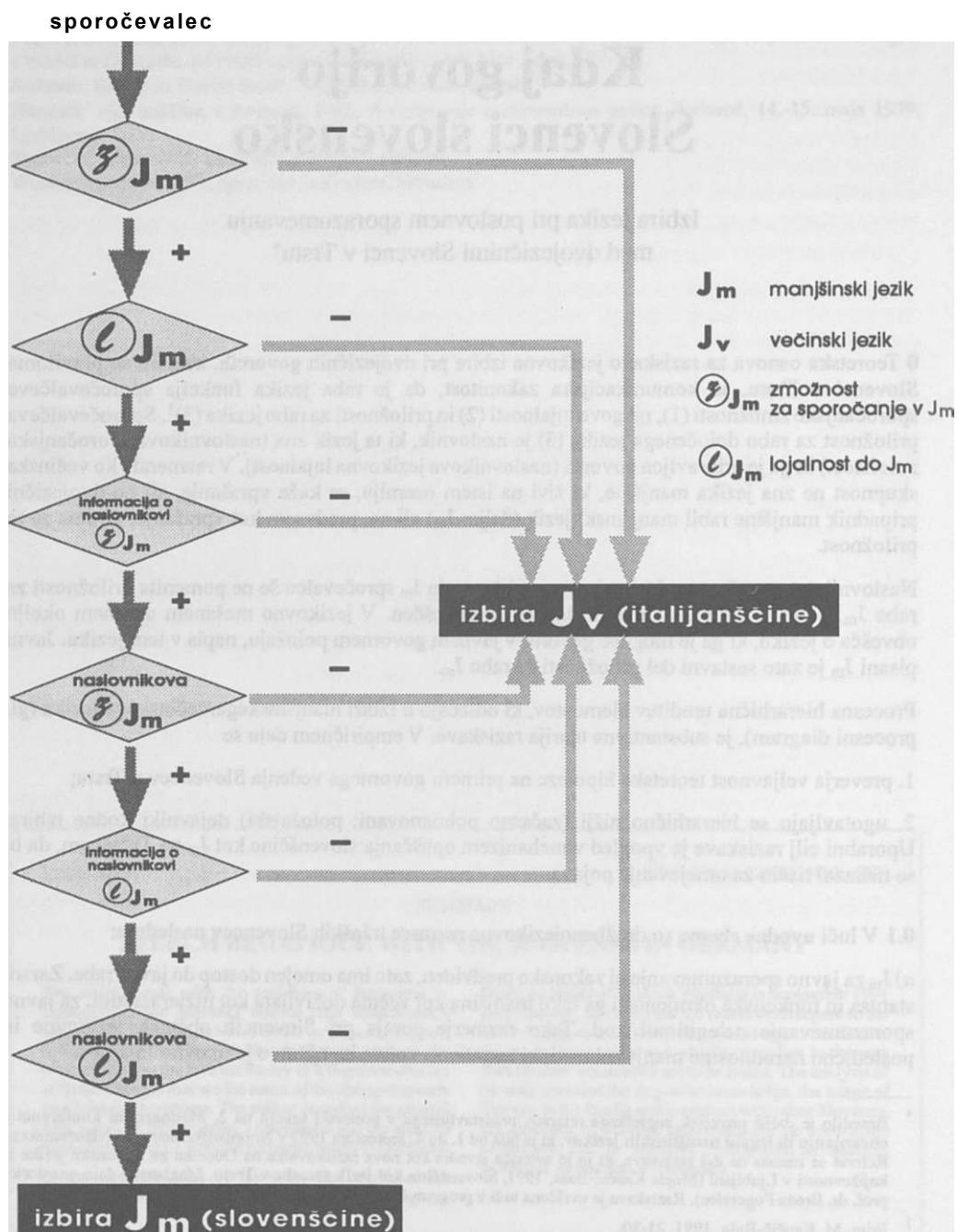
0.1 V luči uvodne sheme so družbenojezikovne razmere tržaških Slovencev naslednje:

a) J_m za javno sporazumevanj eni zakonsko predviden, zato ima omejen dostop do javne rabe. Zaradi statusa in funkcijske okrnjenosti ga tako manjšina kot večina doživljata kot nižjerazredni, za javno sporazumevanje nelegitimni kod. Tako razmerje poraja pri Slovencih občutek jezikovne in posledično narodnostne manjvrednosti, ki negativno vpliva na njihovo jezikovno lojalnost.

* Besedilo je daljši povzetek angleškega referata, predstavljenega v posterski sekciji na 2. Mednarodni konferenci o ohranjanju in izgubi manjšinskih jezikov, ki je bila od t. do 4. septembra 1992 v Noordwijkerhoutu na Nizozemskem. Referat se nanaša na del raziskave, ki jo je avtorica izvedla kot nova raziskovalka na Oddelku za slovanske jezike in književnosti v Ljubljani (Majda Kaučič-Baša, 1991, Slovenščina kot jezik soseske v Trstu. Magistrsko delo, mentorica prof. dr. Breda Pogorelec). Raziskava je uvrščena tudi v program Slovenskega raziskovalnega instituta v Trstu.

¹ Prim. M. Kaučič-Baša, 1991, 21-30.

Procesni diagram: Izbiranje manjšinskega jezika v jezikovno mešanem okolju
Primer Slovencev v TVstu (M. Kaučič-Baša 1991)

RAZPRAVE IN ČLANKI

b) Italijani, to je večinski del prebivalcev ozemlja, na katerem živi slovenska manjšina, J_m niti pasivno ne znajo. Taka razporeditev jezikovnega znanja določa slovenščini vlogo izključno *notranjega* manjšinskega koda.

c) Na avtohtono slovenskem ozemlju navzočnost Slovencev ni vidno izražena: področje je skoraj povsem neopremljeno s pisnimi sporočili (krajevnimi in prometnimi označbami, javnimi napisi vseh vrst in drugimi oblikami javnega pisnega sporočanja) v slovenščini. Ker napisov v J_m ni, tudi ni informacije, daje v nekaterih javnih položajih (tj. tam, kjer so lastniki/upravitelji in delavci lojalni govorci J_m) vendarle mogoče govoriti slovenščino, zato se ne morejo izkoristiti niti obstoječe priložnosti za njeno rabo. V urbanem okolju, kjer so prebivalci praviloma slabše poznajo, torej ni možnosti za rabo J_m niti znotraj manjšinske skupnosti.

Zaradi opisanih razmer je slovenski jezik zaprt v svet manjšine: rabi se v nekaterih slovenskih domovih, v slovenski šoli in v ustanovah, ki so namenjene izključno manjšini. Teh ustanov je premalo, da bi lahko pri manjšini zajezile postopno zamenjavo J_m z J_v , saj zaposlujejo le manjši del tržaških Slovencev.

Večina Slovencev dela v italijanskem okolju. Če živijo v slovenskih vaseh, lahko govorijo slovenščino v soseski. Vendar je večinsko slovenskih naselij čedalje manj — k njihovem izginevanju po drugi svetovni vojni so pripomogli urbanizacija in industrializacija ter načrtno naseljevanje italijanskih optantov iz Istre.

Slovenci, ki delajo in živijo v italijanskem okolju, lahko zunaj doma govorijo slovensko le še na slovenskih prireditvah in v slovenskih društvih, če so vanje vključeni, in se po možnostih za rabo materinščine ne ločijo od izseljencev (izolirana dvojezičnost). Tisti od njih, ki tudi doma govorijo italijanščino (število etnično mešanih zakonov narašča), nimajo s slovenščino nobenega stika več.

1. Pilotna empirična raziskava išče odgovor na vprašanje, pod katerimi pogoji rabi o tržaški Slovenci slovenščino pri notranjem (intra-group) javnem² sporazumevanju zunaj ustanov, ki so namenjene samo manjšini. Raziskovalno področje jezikovne rabe je uporabnikom odprti javni del soseske³ (uradi, zdravstvena služba, trgovine, servisne in obrtne delavnice...). Ker iz javne sfere, ki ni državna, raba slovenščine ni pravno izključena, je tu mogoče, če so izpolnjeni pogoji, ki so predmet raziskave, slovenski jezik govoriti in z jezikovno politiko na njegovo rabo vplivati.

Potek raziskave

/1/ Dokumentacija javnega pisanega J_m na raziskovalnem mikroobmočju.

/2/ Dokumentacija komunikacijske zmožnosti v J_m v uporabnikom odprtih javnih enotah mikroobmočja.

/3/ Sistematično udeležensko opazovanje govornega vedenja v enotah, za katere je bilo v fazi /2/ ugotovljeno, da so potencialne priložnosti za rabo J_m (tj., daje v njih mogoče govoriti J_m , ker so njihovi delavci, ki imajo stik s strankami, lojalni govorci J_m).

/3.1/ Zapis opazovanih govornih dogodkov: a) magnetofonski zapis govora; b) formalizirani zapis zunajjezikovnih sestavin govornega dogodka.

Pojmovna *opozicijajavno-zasebno* izhaja iz slovenske sociolingvistične tradicije (prim. B. Pogorelec (1983) in d^{TM}ga dela) in se smiselno počiva z opozicijo *poslovno-osebno* (*transactional-personal*), kot jo rab. Gumperz (1964, 1972). *Javno* sporočanje je mogoče samo v *javnem* govornem položaju.

3. Pojem *soseska* je uvedel J. Fishman (1969); definira ga kot eno od petih institucionaliziranih štiri so *družji, delo, prijatelj, religija*. V poznejših delih je avtor nadomestil *sosesko s prijatelj*, in tako zajel le *UsUdel s'eske*, k fje povezani *Lebno komunikac**, V tem članku se termin *soseska* nanaša na geografsko zamejeno področje jezikovne komunikacije med občani/uporabniki in javnimi ustanovami.

RAZPRAVE IN ČLANKI

/3.2/ Analiza in interpretacija kodne izbire v dokumentiranih govornih dogodkih: ugotovitev vzorcev kodne izbire pri posameznih govorcih J_m .

/3.3/ Klasifikacija vzorcev kodne izbire pri posameznikih: ugotovitev govornovedenjskih vzorcev manjšinske skupnosti.

/4/ Odprti intervjuji z izbranimi slovenskimi prebivalci mikroobmočja — uporabniki. Iz intervjujev se povzemajo

a) strukturirani podatki o tem, ali/kako so raziskovanci informirani o priložnostih za rabo J_m v posameznih enotah soseske in kateri jezik govorijo v enotah, za katere vedo, da so slovenske;

b) informacije o odnosu raziskovalcev do J_m .

/4.1/ Križanje podatkov iz intervjujev /4a/ s podatki o priložnostih za rabo J_m , dobljenimi z opazovanjem (v fazah /2/, /3/): izdelava frekvenčne distribucije informiranosti uporabnikov o priložnostih za rabo J_m in njihove rabe J_m .

/4.2/ Interpretacija rabe J_m glede na informiranost uporabnikov o priložnostih za rabo in glede na kanal (javni, zasebni), po katerem so bili uporabniki obveščeni o priložnostih.

Kraj, izbran za terensko raziskavo, je tržaško predmestje Sveti Ivan, kjer se zaradi sorazmerno velike zgoščenosti manjšini namenjenih ustanov (na kvadratnem kilometru je šest višjih srednjih šol, nižja srednja in osnovna šola, vrtec, slovensko športno središče, dve cerkvi z ločenim bogoslužjem v J_v in J_m , slovensko versko središče, slovensko kulturno društvo) pričakuje več slovenskega govora kot v drugih mestnih predelih.

Rezultati

Javne enote soseske kot priložnosti za rabo J_m

Mikroobmočje je povsem neopremljeno s slovenskimi napisi in drugimi oblikami pisnega sporočanja, vendar je v skoraj tretjini enot soseske mogoče govoriti slovensko: jezikovno znanje in lojalnost trgovcev, uradnikov... (dalje: delavcev) torej nista napovedljivi iz jezika napisa.

Na vsem mikroobmočju ni delavca, za katerega bi se izkazalo, da zna, a noče govoriti J_m , vendar je stopnja jezikovne lojalnosti povezana z delavčevo ekonomsko samostojnostjo: neodvisni delavci so namreč bolj lojalni govorci J_m od odvisnih (tudi če so le ti zaposleni v enoti, katere lastnik je Slovenec). Nekaj redkih italijanskih trgovcev je bilo neprijazno začudenih nad rabo slovenščine (turistov iz Slovenije na tem področju niso vajeni), primerov izrazitejše jezikovne nestrpnosti pa ni bilo.

Govornovedenjska lastnost, skupna vsem svetoivanskim delavcem-govorcem J_m , je pomanjkanje komunikacijske strategije, ki je značilna za delavce nekaterih slovenskih podjetij zunaj raziskovanega mikroobmočja, namreč strategije poizvedovalne izbire koda. Svetoivanski slovenski delavci s prvim nagovorom nikoli ne preizkušajo stranke, ali je govorec slovenščine. Odsotnost opisane strategije se razlaga z dejstvom, da svetoivanski delavec-govorec slovenščine iz izkušnje ve, da bodo z njim govorile slovensko le tiste stranke-govorci slovenščine, ki ga poznajo in ki jih tudi sam pozna. Zato neznano stranko vedno nagovori po italijansko.

Uporabniki

Slovenski uporabniki poznajo večino priložnosti za rabo J_m , tudi najboljše informirani pa ne poznajo vseh. Skupno govorijo J_m samo v dobri polovici enot, ki jih poznajo kot priložnost za rabo J_m , njihova izbira J_m pa je odvisna od tega, ali delavca tudi sicer poznajo, npr. iz manjšini namenjenih ustanov. Kadar so o slovenskem govoru v enoti informirani iz situacije, v mnogih primerih ne zamenjajo italijanščine, ki so jo dotlej govorili v enoti, s slovenščino. Poglavitni vzrok za to je dejstvo, da dojemajo slovenski govor v javnem delu soseske kot naključni vdor intimnega (zasebnega) sporočanja v poslovno (javno), J_m pa zato kot zasebni kod. Pri komuniciranju z delavcem, ki ga zasebno ne poznajo, zasebnega koda ne smejo uporabiti. — Slovenska komunikacija znotraj manjšine je tako pretrgana.

Zaključek

Empirična verifikacija teoretske hipoteze

1. Delovna hipoteza, da je izbira J_m funkcija sporočevalčeve komunikacijske zmožnosti v J_m , njegove lojalnosti do J_m in priložnosti za rabo J_m , pri čemer je priložnost za rabo J_m naslovnikova zmožnost v J_m , njegova lojalnost do J_m in pred obojim sporočevalčeva informiranost o teh naslovnikovih lastnostih, se je glede govornega vedenja tržaških Slovencev izkazala za pravilno. Zaporedje dejavnikov, ki odločajo o izbiri jezika v naravnih govornih situacijah, je pri veliki večini dokumentiranih govornih dogodkov enako kot na delovnem procesnem diagramu.

1.1 Vzorci jezikovne izbire, ki imajo za podlago proces z drugačnim zaporedjem določevalcev, pomenijo izjemo, a so pomenljivi tako za formuliranje nadaljnjih hipotez o kodni izbiri kot za razumevanje jezikovnega vedenja raziskovane skupnosti.

Pri prvem alternativnem vzorcu izbire sporočevalca J_m , čeprav ga ne zna: edina sporočevalčeva lastnost, ki določa kodno izbiro, je lojalnost do J_m . Vendar lahko jezikovna lojalnost sama odloča le o začetni izbiri jezika, nadaljnjo rabo določa sporočevalčeva jezikovna zmožnost. Značilni rezultat takega vzorca kodne izbire je sporočilo z ogovornim okvirom (začetni pozdrav, ogovorne fraze, končni pozdrav) v J_m in s preostankom v J_m . Želja, da bi kljub pomanjkljivi jezikovni zmožnosti govoril J_m , sili sporočevalca v kodno preklapljanje tipa J_v - m - v , ki praviloma razkriva sporočevalčevo jezikovno biografijo.

Pri drugem alternativnem vzorcu kodne izbire se odloči sporočevalec za rabo J_m , čeprav ne ve, ali je naslovnik lojalni govorec J_m , ali celo kljub temu, da ve, da naslovnik J_m ne zna. Ta vzorec je brez enega do štirih spodnjih določevalcev (naslovnikove lojalnosti do J_m in sporočevalčeve informiranosti o njej ali celo naslovnikove jezikovne zmožnosti v J_m in sporočevalčeve informiranosti o njej). Izbira jezika, ki ne upošteva naslovnikovih jezikovnih lastnosti (tj. izbira, ki ne le ni več odvisna od danih priložnosti za rabo J_m , ampak priložnosti za rabo J_m ustvarja), je pri Slovencih na Tržaškem povsem izjemna in ni bila dokumentirana na raziskovalnem mikroobmočju. V konkretnih družbeno jezikovnih razmerah slovenske manjšine je taka kodna izbira tudi v nasprotju z Griceovo predpostavko o načelu sodelovanja, ki se mu podrejuje udeleženci komunikacije, da bi učinkovito vplivali na sogovornika. Sicer pa je opisan vzorec kodne izbire sam na sebi metakomunikacija: njegov cilj je namreč pripraviti sogovornika do tega, da bo (sam ali s pomočjo prevajalca) upošteval J_m kot jezik javnega sporočanja.

1.2 S standardiziranim opazovanjem govornega dogodka so bili izolirani tudi nadaljnji, hierarhično nižji določevalci kodne izbire (pasivni udeleženci govornega dogodka, vsebina sporočila...) pri tržaških Slovencih. Zdi se, da se ti določevalci ne razvrščajo več v en sam, za raziskovano skupnost tipičen vzorec kodne izbire, ampak v različne vzorce, značilne za različne lojalnostne in kompetenčne tipe sporočevalcev.

Opuščanje slovenščine kot praktični problem

Z ugotovljenimi vzorci kodne izbire se razlaga eden od mehanizmov opuščanja slovenskega jezika pri sporazumevanju med pripadniki slovenske manjšine — govorce slovenščine na Tržaškem. Le-ti v javnih govornih položajih praviloma (torej tudi pri notranjem sporazumevanju) uporabljajo italijanščino, ker slovenščina nima dostopa v splošno javno rabo.

Razpoznavno znamenje, da je J_m za javno rabo predviden, je opremljenost teritorija z javnimi pisnimi besedili tudi v J_m . Glede na empirične ugotovitve je mogoče pričakovati, da bi tudi slovensko javno pisno sporočanje v tržaški soseški:

1 vplivalo na čustveni in spoznavni odnos prebivalcev območja — tako Slovencev kot Italijanov — do slovenščine- Italijane bi informiralo o sonavzočnosti Slovencev na ozemlju (ta informiranost je pogoj za jezikovno strpnost), Slovincem pa bi omogočalo doživljanje slovenščine kot legitimnega javnega koda, kar je pogoj za jezikovno lojalnost;

RAZPRAVE IN ČLANKI

2. Lojalnim govorcem slovenščine bi označevalo priložnosti za rabo slovenščine in bi dokončno odločalo o njihovi kodni izbiri v danem govornem položaju;

3. tako Italijanom kot Slovencem bi bilo sredstvo za spontano učenje slovenščine iz okolja.

IZBRANA LITERATURA

- Bales, R. 1950, *Interaction process analysis*. Cambridge, Mass.
- Bratina, D. 1986, Bilinguisme et dualisme linguistique dans des contextes ethniquement mixtes. V: Devetak idr. (ur.), *Education in multicultural societies. Razprave in gradivo* 18,360-363. INV Ljubljana.
- BiOffin, P. Fraser, C. 1979, Speech as a marker of situation. V: Scherer & Giles (ur.), *Social markers of speech*, Ervin-Tripp, S. 1964, An analysis of the interaction of language, topic, and listener. V: Hymes (ur.), *Language in culture and society*, 86-102. New York.
- Ervin-Tripp, S. 1972, On sociolinguistic rules: Alternation and co-occurrence. V: Gumperz, J. & Hymes, D. (ur.), *Directions in sociolinguistics*. New York.
- Fishman, J. A. 1964, Language maintenance and language shift as a field of inquiry. *Linguistics* 6, 33-69.
- Fishman, J. A. 1969, Bilingualism in the Barrio. *Modern Language Journal* 53, 151-85, 227-58.
- Fishman, J. A. 1971, *Sociolinguistics: A brief introduction*. Rowley, Mass.
- Fishman, J. A. 1972, Domains and the relationships between micro- and macro- sociolinguistics. V: Gumperz & Hymes (ur.), *Directions in sociolinguistics*. New York.
- Francescato, G. 1981, *Il bilingue isolato*. Minerva italiana.
- Grice, H. P. 1975, Logic and conversation. V: Cole P. & Morgan J. (ur.), *Syntax and semantics: Speech acts*, 41-58. Academic Press.
- Gumperz, J. J. & Blom, J. P. 1972, Social meaning in linguistic structure: Code switching in Norway. V: Gumperz & Hymes, *Directions in sociolinguistics*. New York.
- Hymes, D. 1972, Models of the interaction of language and social life. V: Gumperz & Hymes (ur.), *Directions in sociolinguistics*. New York.
- Kaučič-Baša M. Sporazumevanje v slovenski delovni organizaciji v Trstu. Sarajevo, Zveza slavističnih društev Jugoslavije, 1985.
- Kaučič-Baša M. 1990, Govorno dejanje kot instrument pri razlagi kodnega preklopa V: *Razprave in gradivo* 23, 155-158. Ljubljana, INV.
- Kaučič-Baša M. 1991, *Slovenščina kot jezik sošeske v Trstu*. Ljubljana, Filozofska fakulteta.
- Pogorelec B. 1983, *Slovenščina v javnosti*. Posvetovanje o slovenskem jeziku, Portorož 1979. Ljubljana, RK SZDL Slovenje & SD Slovenje.
- Pogorelec, B. 1990, Sociolingvistični problemi slovenske etnične skupnosti v Italiji. *Aspetti metodologici e teorici nello studio del plurilinguismo nei territori dell'Alpe Adria*, 179-193. Udine.
- Scotton, C. M. 1976, Strategies of neutrality: language choice in uncertain situations. *Language* 52, 919-941.
- Scotton, C. M. 1983, The negotiation of identities in conversation: a theory of markedness and code choice. *International Journal of the Sociology of Language* 44, 155-136.
- Toporišič, J. 1976, *Slovenska slovnica*. Obzorja Maribor.

Majda Kaučič-Baša

UDK 808.63:323.15(450.361 :=863)

SUMMARY

WHEN DO SLOVENES SPEAK SLOVENE

The field research on code choice among the bilingual Slovenes in the Triest suburb Sveti Ivan has demonstrated that the choice of the minority language (Lm), i.e. Slovene in transactional communication depends on

1. the addressor's communicative competence in Lm,
2. the addressor's loyalty to Lm,
3. the information about the addressee's linguistic competence and loyalty,
4. the addressee's competence in Lm and his loyalty to Lm.

In a linguistically mixed urban environment the

information on the possibilities of Lm usage in public loci is conveyed by public written texts (inscriptions, commercial panels etc.) in Lm. Since in Sveti Ivan there are none, not even the existing possibilities to speak Slovene can be exploited. In public loci which are however known to be Slovene the choice of Lm is selectionally restricted: it depends on whether the addressor has already known the addressee, e.g. from the minority institutions (the significance of network relations). The described code choice pattern is explained by the fact that the minority members perceive their language as exclusively private code.

JUBILEJI

Ob jubileju profesorja Jožeta Šifrerja

Liiterami zgodovinar in kritik, pedagog in bibliotekar **Jože Šifrer** je v letu 1992 dopolnil 70 let svojega plodnega in razgibanega življenja. Po osnovni šoli v Žabnici, kjer se je tudi rodil, je že pred 2. svet. vojno obiskoval gimnazijo v Kranju, jo s hitrimi tečaji 1945 končal in se vpisal na slavistiko ljubljanske Filozofske fakultete. Po diplomi (1949) se je zanj začela pisana pot službovanja: največ na srednjih šolah, nekoliko manj pa v knjižnicah. Prva postaja je bila Tehnična srednja šola v Ljubljani; potem so ga premestili na jeseniško gimnazijo, na kateri je z uspehom poučeval, si pridobil sloves zgledega pedagoga slavista, nato pa približno dvanajst let prav tam ravnateljaval (do 1970) in prispeval pomemben delež k fiziognomiji šole, ki seje pod njegovim vodstvom razvila v ugledno srednejšolsko ustanovo. Bolj ali manj zaželeno spremembo mu je prineslo ravnateljsko mesto na šentviški gimnaziji, leta 1973 pa seje poslovil od prosvetne službe in se preusmeril v knjižničarstvo: od leta 1973 do 1976 je vodil Osrednjo knjižnico v Kranju in do upokojitve 1982 rokopisni oddelek Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani.

Kdor bi si mislil, da po upokojitvi miruje in se vdaja lepotam gorenjske pokrajine (že dolga leta živi v Radovljici), bi se zelo motil. Znova in znova se oglaš v časopisju s svojimi literarnimi ocenami, poleg tega razmeroma pogosto prebirajo njegove kritične presoje na Radiu Ljubljana; zagotovo najpomembnejše delo paje urejevanje Finžgarjevega zbranega dela (v zbirki Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev): doslej je izšlo že 12 knjig. Iskrivih misli, poln volje in moči, pripravljen vsak trenutek prijeti za pero, navdušen nad dobrim, ki se pojavi na slovenskem knjižnem trgu, na tekočem v slovstveni vedi, občudovalec naravnih lepot (zlasti Gorenjske) — to in še marsikaj spada h gradivu za temeljitejši portret našega jubilaranta, o katerem smo trdno prepričani, da še dolgo ne bo odnehal. Razgibano in dokaj naporno službovanje mu je velikokrat jemalo mir in zbranost za strokovno delo, vendar ni premagalo njegove strokovne vneme in ga ni moglo prisiliti, da bi se odrekel svojega prispevka k literarnokritičnemu in literarnozgodovinskemu pisanju.

Jubilantovih poskusov na leposlovnem področju ni bilo veliko, tako da v tem ni sledil starejšemu bratu Tonetu (1942 je bil ustreljen kot talec v Mauthausnu), ki gaje kot leposlovnega ustvarjalca predstavil France Koblar z izborom v knjigi **Kmet in stvari**, brat Jože paje uredil njegovo zbrano delo in ga z naslovom **Mladost na vasi** izdal leta 1971 pri založbi Borec. Pa vendar — čisto brez leposlovnih objav naš jubilarant ni, saj je med drugim leta 1954 izšla njegova daljša novela **Srečanje pod vrhom**.

Druga dejavnost, s katero seje ukvarjal le nekaj let, je bila gledališka kritika: v letih 1955-1957 je v Ljudski pravici, Ljubljanskem dnevniku in Glasu Gorenjske objavljaj ocene o predstavah jeseniškega polpoklicnega gledališča Tone Čufar (strnjeno je prikazal gledališko dejavnost v sestavku **Gledališka dejavnost na Jesenicah**, 1975). Z letom 1957 je začel prof. Šifrer kritično spremljati slovensko leposlovno produkcijo in od tedaj do danes je minilo približno petintrideset let, književnih ocen paje okrog 350. V posameznih obdobjih je sistematično ocenjeval slovenske novitete, in sicer v Naših razgledih, Naši sodobnosti oz. Sodobnosti m po letu 1982 v Književnih listih. Rezultat tega dela sta tudi dve knjigi slovstvenih kritik: **Literarna mnenja** (1968) m **Pisatelji in knjiice** (1988) Tako obsežen literarnokritični opus ima pri nas samo nekaj kritikov. V svoji kritični spremljavi je z razčlenitvijo skušal prodreti v jedro literarnega dela m ga osvetliti, z

JUBILEJI

idejno-sporočilne, kompozicijske in slogovne plati. V delih je iskal inovacije in hkrati posebnosti ter že znane lastnosti in jih z vrednostno sodbo uvrščal v razvojno verigo slovenske leposlovne besede. Pri tem je bil vedno načelen, dosleden in s tenkim poslušom za vrednote, ki jih posamezna dela vsebujejo. S svojo kritiko si je prizadeval bralce opozoriti na značilnosti literarnih del in jih spodbuditi k njihovem branju. Trudil se je, da bi kar se da razvidno in razumljivo pisal, brez zapletenih in težko razumljivih miselnih in literarnoestetskih konstruktov. Ena od pomembnih odlik n. j., g o v, g, kritičnega pisanja je jasnost in neposrednost mnenja. S svojim literamokritičnim opusom si je profesor Šifrer zagotovil nedvoumno in nespregledljivo mesto v povojni slovenski slovstveni kritiki.

Poleg omenjenega je naš jubilar napisal vrsto obsežnejših analitičnih sestavkov, med katerimi se nekateri ukvarjajo s sodobnimi slovstvenimi pojavi in osebnostmi, vendar kljub temu niso brez literarnozgodovinskega pridiha. Sem bi uvrstili npr. tele razprave: **Podoba Toneta Sifererja, Ob smrti Ksaverja Meška, Jermanova podoba v Cankarjevi drami Hlapci, Socialni, zgodovinski in etični motivi v Bevkovih mladinskih povestih, Podoba Karla Grabeljška** idr. (Objavljal je v Jeziku in slovstvu, Sodobnosti, Snovanjih, v Otroku in knjigi idr.) Kot slavist pedagog je svoje bogate izkušnje in poglede predstavil v bolj didaktično obarvanih prispevkih v Jeziku in slovstvu, npr. **Seminarske metode dela pri pouku materinščine v gimnaziji, Slavistična ekskurzija po škofjeloškem področju, Od Škofje Loke proti Kranju**.

Med najpomembnejša literarnozgodovinska dejanja profesorja Šifrerja vsekakor spadata monografija o **F. S. Finžgarju** (zbirka Znameniti Slovenci) in urejanje **Finžgarjevega zbranega dela**. V monografiji je zaokrožil podobo pripovednika in dramatika Finžgarja, pri čemer je jasno predstavil vso obsežnost in globino svojega poznavanja pisateljeve osebnosti in njegovega dela. Urejanje Finžgarjevega ZD pa mu je dalo možnost, da dodobra uveljavi svoje poznavanje različnih literarnozgodovinskih postopkov, ki jih pač zahteva edicija. Pri urejanju je pokazal popolno obvladanje gradiva ter smisel za natančnost, kombinacije in logično sklepanje. Dosedanjih dvanajst knjig je za to nesporen dokaz, še s tremi knjigami, kot jih napoveduje, pa se bo uvrstil med urednike Zbranih del z najobsežnejšimi opusi slovenskih klasikov.

Poleg tega je profesor Šifrer uredil (ter opremil s spremno besedo in opombami) izbor Grabeljškovih del z naslovom **Velika vera**, Finžgarjevo **Izbrano mladinsko besedo** idr.

Skica za jubilarov portret ne bi bila dovolj popolna, če ne bi omenjali njegovega delovanja na bibliotekarskem področju. Seveda so bila pomembna organizacijska dela, vendar pa je po naši sodbi trajnejše tisto, kar je publicirano. Sem spadata: **Katalog rokopisov NUK v Ljubljani — Inventarizirano gradivo** (1980) in **Katalog rokopisov NUK v Ljubljani — Ms 1000 — Ms 1170** (1980), vredna navajanja pa sta vsekakor tudi sestavka **Slovensko rokopisno gradivo** (Zakladi NUK, 1982) in **Redki slovenski tiski** (Zakladi NUK, 1982). Navsezadnje kaže omeniti tudi to, da je v letih 1979-1985 urejal bibliotekarsko strokovno glasilo Knjižnica. Za svoj prispevek na bibliotekarskem področju je prejel Čopovo diplomu.

Tako smo preleteli več kot petinštirideset let jubilarovega ustvarjalnega dela. Napisanega je resnično veliko in njegova navzočnost v slovenskem kulturnem in slovenističnem prostoru je dovolj opazna in pomembna. Niti v sedanjosti niti v prihodnosti Šifrerjevega opusa ne bo mogoče obiti. Na koncu jubilaru povejmo, da nikakor ne sme utihniti, marveč mora delo nadaljevati. Zato mu tudi želimo še veliko zdravja in ustvarjalne volje.

Gregor Kocijan
Pedagoška fakulteta v Ljubljani

POGLEDI IN MNENJA

Zoran Božič

Erjavčeva 6, Nova Gorica

Novi učni načrt za pouk književnosti

Ob koncu koledarskega leta 1992 je Zavod RS za šolstvo in šport izdal nov učni načrt za pouk književnosti¹ v prvih treh razredih srednje šole, z opombo, da gre za delovno gradivo. Učni načrt je pripravila enajstčlanska skupina v naslednji sestavi: dva predstavnika univerze, trije predstavniki zavoda za šolstvo, šest predstavnikov srednjih šol, od tega štirje gimnazijski učitelji, po eden pa s srednje šole tiska in papirja ter s srednje gradbene šole.

Skupina je bila najprej oblikovana v okviru projekta Didaktična prenova pouka slovenskega jezika in književnosti v srednji šoli, kasneje pa je prevzela izdelavo učnega načrta in kataloga znanj za eksterno maturo, tako da v uvodu člani sami opozarjajo, da so "bili prisiljeni združiti dve nalogi, dvoje usmeritev in pričakovanj". Tako združevanje novih, svobodnejših in ustvarjalnejših metod dela ter mature, katere osnovni namen je izbor med učenci na podlagi poenotenja, je seveda lahko dvorezni meč, čeprav ni neuresničljivo.

Vsekakor pa je ne glede na to takoj na začetku treba poudariti, da pomeni pričujoči učni načrt pomembno novost, in sicer predvsem zaradi treh stvari.

Prvič.

Bistveno je zmanjšano število obveznih literarnih del, kar ob še drugih izpoljenih pogojih omogoča temeljito obravnavo. To je uspelo seveda tudi zaradi opuščene drugega razdelka, tj. jugoslovanskih književnosti, saj so od nekdanjih "jugoslovanskih" književnikov ostali le Držič, Stankovič, Andrič in Krleža.

Drugič.

Temeljna usmeritev novega učnega načrta pomeni obrat od historicizma, faktografije in biografizma k neposredni komunikaciji z literarnim delom, tj. predvsem preko elementov za interpretacijo k aktivnim metodam, k problemskemu pouku, ki naj bi navajal učence na (citiram) "samostojno delo, samostojno mišljenje in opredeljevanje".

Tretjič.

Prvič je v učnem načrtu celostno navedeno obvezno število pisnih nalog, tj. šolskih nalog (3-4), nalog objektivnega tipa (4) in pisnih interpretacij (1). To ni pomembno samo zaradi poenotenja

¹ Slovenski jezik in književnost. Učni načrt za pouk književnosti v 1., 2. in 3. razredu srednje šole: delovno gradivo. ZRSŠŠ, Ljubljana 1992.

POGLEDI IN MNENJA

pisnega preverjanja znanja, ampak predvsem zaradi utemeljevanja zahtev po diferencirani učni obveznosti (ta paje neposredno povezana s kakovostnim delom v razredu).

Pomisleki ob tem delovnem gradivu se nanašajo tudi na tri stvari:

- uresničljivost,
- obveznost in izbirnost,
- razporeditev snovi.

Uresničljivost.

Pričujoči učni načrt predvideva (glede na to, daje snovno razbremenjen) možnost obdelave vseh obveznih vsebin v posameznem letniku v 50 urah, v kar naj bi bilo vključeno tudi pisanje in poprava pisnih nalog, tako da bi učitelju ostalo še celih dvajset ur (gre za skupaj 70 ur, ker naj bi bilo drugih 70 ur namenjenih jeziku) za poglobljanje, širjenje snovi, kreativno pisanje, pisanje esejev, govorne vaje in aktualizacije.

To je zelo dobra zasnova, ko bi bilo v resnici mogoče obvezne vsebine predelati v predvidenih urah. Res bi to bilo možno ob starem, včasih zgolj informativnem pouku, ob zgolj učiteljevi razlagi literarnega dela oz. odlomka, brez dvosmerne komunikacije, nikakor pa ne z uporabo sodobnih problemskih in razgovornih metod, ki jih zahteva učni načrt sam! Že bežen pogled na število ur, ki so predvidene za posamezne tematske sklope, pokaže naslednje stanje:

- a) Nemogoče je predstaviti romantiko na Slovenskem, monografsko označiti Prešernovo osebnost in delo, opraviti primerjavo z Dramilom, predstaviti elegijo ter oblikovno, slogovno in vsebinsko analizirati pesem Slovo od mladosti v **eni** šolski uri. Potrebne bi bile najmanj **tri** ure.
- b) Nemogoče je izvesti motivno-tematsko interpretacijo Hlapca Jerneja in ob tem slogovno analizirati še dva odlomka v **eni** šolski uri. Potrebni bi bili najmanj **dve** uri.
- c) Nemogoče je napraviti monografski uvod v osebnost in delo Prežihovega Voranca, predstaviti značilnosti socialnega realizma v prozi, obravnavati naturalistične in simbolistične prvine v Boju na požiralniku in Samorastnikih ter ob tem slogovno analizirati še dva odlomka v **smo dveh** šolskih urah. Potrebne bi bile najmanj **štiri** ure.

Poleg tega je predvidenih za obravnavo še cela vrsta daljših besedil, ki so v Berilih 1, 2, 3 predstavljena z odlomkom in niso uvrščena v domače branje, za katera navodila zahtevajo, da "ob obravnavi odlomkov učencem praviloma vsaj okvirno predstavimo celotno delo: zgodbo, "idejo", zgradbo dela ter mesto odlomka v njem" (taka dela so npr. Deseti brat, Hiša Marije Pomočnice, Gospa Bovary), vendar je glede na to, da samo za obravnavo odlomka potrebujemo najmanj **eno** šolsko uro, predvidena zgolj ena ure za vse **skupaj** odločno premalo.

Poseben problem je tudi domače branje, kjer sta ob obveznih besedilih (prvi letnik 6, drugi 7, tretji 8 - tu je v delovnem gradivu napaka) praviloma (razen pri Antigoni in Matičku) predvideni po **dve** uri. Ker navodila zahtevajo, da naj bi vsakemu prebranemu delu obvezno sledil pogovor (ena ura), ena ura pa je namenjena tudi analizi odlomka iz teh del, bi morale biti v primerih, ko je v tematskem sklopu ob pogovoru in analizi odlomka predvideno še kaj tretjega (npr. pri Hamletu, Don Kihotu, Očetu Goriotu), zagotovljene po **tri** ure!

Če zdaj uram, ki so v posameznem letniku predvidene za obravnavo obveznih vsebin (44 + 48 + 49), dodamo še ure, ki jih glede na novo zasnovo **realno** potrebujemo, dobimo število 58 + 56 + 59. Če k temu dodamo še ure, ki jih potrebujemo za pripravo, pisanje (šolske naloge obvezno dve šolski uri) in popravo pisnih nalog, so potrebne ure v posameznem letniku 74 + 72 + 75. Če pa tem uram dodamo še tistih predvidenih 20 ur za spodbujanje in omogočanje ustvarjalnosti učitelja in učenca, dobimo namesto 3 x 70 kar 94 + 92 + 95, to je skupaj 281 ur. Realno torej za uresničitev tega novega učnega načrta namesto 210 potrebujemo kar 280 ur. To paje bistvena razlika.

POGLEDI IN MNENJA

In kje je izhod, kje rešitev?

Prva možnost bi bila nadaljnje krčenje učne snovi, vendar se le-ta glede na to, da so že v sedanjem učnem načrtu izpuščena nekatera temeljna imena (npr. Poe), nekateri temeljni tematski sklopi (npr. antični roman ali Prešernove balade) in nekatera temeljna literarna dela (npr. Agitator, Parizina, Slika Dorian Gray, Plebanus Joannes ali Živalska farma, ki so temeljna seveda zaradi specifičnosti, zaradi uporabnosti pri problemskem pouku, zaradi sloga, predvsem pa zaradi primerjalne primernosti, recimo za navezo Antigona — Parizina — Sosedov sin — Samorastniki ali Krst pri Savici — Agitator — Hlapci, za primerjavo predromantična, romantična (Prešernova) in realistična balada ali za vzporejanje Poe — Cankar), kaže kot nesmotrna.

Druga možnost izhaja iz tega, da sedanja kronološko-tematska razporeditev učne snovi po letnikih 3 + 1 (ki izhaja še iz "usmerjene" delitve na 2 + 2 in pomeni zgolj njeno modifikacijo) razen pri redkih izjemah v praksi praktično nikoli ni bila uresničena. In to seveda v večini ob načinu dela, ki je zahteval manj časa za obravnavo posameznega literarnega dela, kot ga bo zahteval novi problemsko-ustvarjalni pristop. Zato menim, daje edina smotrna rešitev primanjkljaja 70 ur ta, da opustimo neuresničljivo zasnovo 3 + 1 in se vrnemo k staremu, že preizkušenemu zgolj kronološkemu sistemu 1 + 1 + 1 + 1. Še tako se glede na to, da bi morali v četrtem letniku tudi ponavljati za maturo in se pouk za maturante prej konča, račun ($70 + 70 + 70 + 70 = 280$) komaj izide.

Obveznost in izbirnost.

Pričujoči učni načrt določa obvezna besedila, med katerimi pa se pojavlja tudi obvezna izbira. Vtis je, da se učni načrt za izbirnost ne odloča sistemsko, torej povsod tam, kjer bi zaradi prilagajanja osebni afiniteti lahko izbirali med enakovrednimi oz. podobnimi besedili (npr. med Kraljem Ojdipom in Antigono ali med Parizino in Romanjem grofica Harolda in Jevgenijem Onjeginom), ampak je izbirnost predvsem sredstvo, s katerim je sestavljalcem uspelo zmanjšati obseg snovi (zato izbirnost pri domačem branju in predvsem pri sodobnih pesnikih). Sicer pa se izbirnost pojavlja na treh ravneh:

- a) izbira med različnimi avtorji (npr. med Homerjem, Dantejem, Molierom, Goethejem ali med Janušem, Fritzem, Brvarjem, Kravosom);
- b) izbira med različnimi literarnimi deli istega avtorja (npr. med Kurentom in Hišo Marije Pomočnice ali med Hamletom in Romeom in Julijo);
- c) izbira med različnimi odlomki (npr. pri Iliadi, Desetem bratu in Vojni in miru).

Čeprav ni posebej navedeno, domnevam, daje tisti, ki izbira, učitelj in ne učenec, saj bi v primeru, da učenci poljubno izbirajo med izbranimi avtorji, besedili in odlomki, bilo popolnoma nemogoče zagotoviti aktivno obravnavo v razredu. Navodila pa posebej navajajo, da odlomek iz daljšega dela tudi v drugih primerih, kjer to ni posebej navedeno, učitelj lahko zamenja z drugim, vendar pa mora vseeno upoštevati obvezne elemente za interpretacijo. S tem je gotovo dana učitelju večja svoboda in se z njo učni načrt približuje učiteljevi potrebi po izražanju individualnega odnosa do književnosti, hkrati pa se z obveznimi elementi za interpretacijo ohranja za maturo potrebna enotnost.

To kar manjka, pa je nedvomno natančnejši prikaz tega, kakšna bo pri maturi videti pisna interpretacija literarnega besedila in kako bodo sestavljena vprašanja pri ustnem delu. Ni namreč vseeno, ali se bo na maturi učenec srečal z obravnavanim ali neobravnavanim avtorjem, besedilom, odlomkom. Ravno to vprašanje je namreč tisto, ki najtesneje povezuje problem ustvarjalnega, aktivnega pouka s problemom obveznosti oz. izbirnosti. Kako naj namreč učitelj uvaja problemski pouk, če se bo na maturi zahtevala zgolj mehanična reprodukcija, in narobe, kako naj učitelj s klasično predavateljsko enosmerno metodo uspešno pripravi učenca, če se bo na maturi zahtevalo predvsem samostojno prepoznavanje, analiziranje in primerjanje tudi neznanih besedil. Matura lahko uresniči naslednje možnosti:

POGLEDI IN MNENJA

a) interpretacija obravnavanega besedila ali odlomka

V tem primeru so obvezna besedila smiselna, izbirna pa nepotrebna, seveda pa od velikanske večine učencev izvirne oziroma od učitelja drugačne interpretacije ne moremo pričakovati, zato se lahko ta možnost uresniči predvsem kot mehanična ponovitev (zgolj memoriranje) od učitelja slišane ali narekovanega ali v učbeniku prebranega.

b) interpretacija neobravnavanega odlomka iz obravnavanega literarnega dela

V tem primeru so smiselni obvezna besedila in obvezno določeni odlomki za interpretacijo, izbirna besedila so nepotrebna, učenec pa z interpretacijo presega golo reprodukcijo.

c) interpretacija neobravnavanega besedila obravnavanega avtorja

V tem primeru so smiselni obvezni avtorji, nesmiselno pa je predpisovati obvezna besedila, učenec pa predvsem prepozna avtorjev osebni in literarni slog, hkrati pa seveda tudi dokaže svoje sposobnosti in znanje za oblikovno in vsebinsko analizo. Tudi tukaj so izbirna besedila nepotrebna, predvsem zato, ker v primerih izbirnih besedil ali avtorjev eksterni sestavljalec maturitetnih naslovov in vprašanj ne more računati niti na to, da je neko delo bilo obravnavano, niti na to, da ni bilo obravnavano.

d) interpretacija besedila ali odlomka neobravnavanega avtorja

V tem primeru seveda niso smiselni niti obvezni, kaj šele obvezno-izbirni avtorji, je pa ta možnost kljub temu, da najboljše preveri učenčevo ustvarjalno znanje in sposobnosti, prezahtevna in zato malo verjetna.

Sklenemo lahko, daje možnost obvezne izbire za maturo praviloma neuporabna, da paje obveznost obravnave ali odlomka ali besedila ali avtorja odvisna od tega, za kateri način preverjanja ali za katero kombinacijo načinov se bodo pripravljavci eksterne mature odločili. S tega stališča je določitev obveznosti v učnem načrtu prezgodnja oziroma so nam člani delovne skupine dolžni odgovoriti še na nekatera temeljna vprašanja.

Razporeditev snovi.

Učni načrt navaja različne legitimne možnosti za razporeditev snovi po posameznih letnikih, od strogo kronološke do ciklične (orient — antika, slovenska književnost od začetkov do romantike, svetovna književnosti od srednjega veka do romantike), od tuje do domače (tako kot je v učnem načrtu) na prvem mestu.

Kljub različnim možnostim argumentacije sem sam mnenja, da še zlasti zato, ker predvsem v nekaterih strokovnih šolah (npr. ekonomski) ni več nobene korelacije s poukom zgodovine, nič ne more odtehtati strogo kronološkega pristopa po eni oziroma najprej tuje književnosti (glede na tradicionalni slovenski zaostanek in glede na to, da je šel vpliv vedno v smer tuja — domača književnost) pri obravnavi po drugi strani. Razvidno je, da pričujoči učni načrt postavlja na prvo mesto slovensko književnost zgolj zato, ker izhaja iz pač trenutno dostopnih Beril 1-3. Argument, da se s tem poudarja pomen lastne narodove ustvarjalnosti, pa ne vzdrži kritike in se odlikuje predvsem s svojo lahkotnostjo.

Naj končam.

Ker imamo pred seboj še delovno gradivo, in so torej možne še spremembe in dopolnitve, menim, da je novi učni načrt v splošnem korekten izdelek, ki bi lahko zadostil tako potrebam bolj ustvarjalnega pouka kot poenotenju pri eksterni maturi, in je, kot sem že zapisal, pomemben korak naprej.

Vseslovenski narečni slovar: da ali ne

Nastanek teh vrstic je spodbudil pogovor v lingvističnem krožku 5. oktobra 1992, po referatu dr. Milka Matičetova *Zrno do zrna*, ki naj bi bil nekakšen uvod v razpravo o tem, ali je slovar slovenskega živega jezika, narečni leksikon, vseslovenski narečni slovar — kakorkoli gapač imenujemo — potreben, oziroma izvedljiv. Hkrati naj bi bil ta pogovor tudi epilog spomladanski polemiki v Delovih Književnih listih na isto temo. Poslušalstvo je bilo številno, strokovno raznovrstno; slišali smo marsikaj zanimivega neposredno s terena, povedana so bila mnenja glede potrebnosti in nastanka slovarja — od zelo naivnih do z izkušnjami pridobljenih. Da bi bil tak slovar zelo zaželen, če ne že nujen, smo si bili edini vsi. Veliko težje pa je vprašanje, kako do njega priti: kakšen naj bi bil koncept, kako zbrati gradivo, kje in kdo naj bi to delal — da financiranja sploh ne omenim. Ker se bojim, da se je ta tema končala ob ugotovitvah, da je to stvar, ki zahteva mnogo mnogo dela, s tem pa veliko strokovno usposobljenih ljudi in denarja, česar pa ni, bi rada povedala nekaj predlogov o tem, od kod opati že zapisano gradivo in kako priti do novega na terenu v takih, nič kaj obetavnih razmerah. Hkrati pa ne morem zamolčati nekaj opažanj oziroma žuljev v zvezi z jezikoslovno vejo, ki ji pravimo narečjeslovje ali dialektologija.

Zdi se mi, da se zadnja desetletja premalo zavedamo bogastva, ki se skriva v tako imenovanem živem jeziku ali narečjih. To potrjuje že dejstvo, da je število ur, namenjenih temu predmetu na slavistiki, skraćeno na minimum. Današnje generacije slavistov niso zrasle v prepričanju, da se v njihovih narečjih skriva bogastvo, ki ga je treba ohraniti vsaj s tem, da se ga čim več popiše, prej nasprotno: marsikdaj so z doslednim preganjanjem vsega narečnega iz šol celo pripomogli k izumrtju le-tega. To naj

ne izzveni kot obtožba slavistov — ravnali so pač v duhu časa.

Velika razdrobljenost in s tem raznolikost slovenskih narečij je dokazano dejstvo in sorazmerno temu je število dialektologov pri nas zelo majhno. To je tudi eden od vzrokov, da še vedno nimamo narečnega atlasa. Očitek, da so se slovenski dialektologi ukvarjali samo z glasoslovno ravnino in ob tem zanemarjali zbiranje besedišča, je samo deloma upravičen, saj se vedno izkaže, da je za zapisovanje leksike potrebno dobro poznavanje fonetike tistega narečja oziroma govora; torej so ustvarjali temelj nadaljnjim raziskavam. Kljub temu ostaja jo še neraziskana področja in s tem možnost novih ugotovitev tudi na tej jezikovni ravnini. Zdi se, kot daje razvoj slovenske dialektologije nekako obstal, saj je znano, da niti ni kaj dosti študij iz morfologije, še manj iz sintakse, da o modernih sociolingvističnih raziskavah s tega področja sploh ne govorimo. Vzrok za tako stanje vidim ob pomanjkanju raziskovalcev ravno v veliki fonološki razdrobljenosti slovenskih narečij, in kdor se hoče z njimi ukvarjati na kateri koli jezikovni ravnini, se mora nujno najprej spoprijeti prav z najnižjo — in pri tem največkrat tudi ostane. Vendar ne bo slovenska dialektologija prav nič napredovala, če se bo ta 'zastarela smer' opustila oziroma ukinila (tudi take težnje so že bile), saj so njene naslednice lahko le nadgradnja njenega opravljenega dela; to pa so tudi monografije in seveda vsaj še narečni atlas oziroma Slovenski lingvistični atlas, kakršen je njegov delovni naslov.

Narečni slovar bi bil strašno hvaležna zadeva, spričo trenutnih možnosti te stroke pa — žal — utopijska, saj (vsaj za Dialektološko sekcijo na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša lah-

POLEMIKE, ODGOVORI

ko trdim) zaradi zastavljenih programov presega že samo njene kadrovske zmožnosti. Hkrati je to tako obsežen projekt, da bi zahteval širšo družbeno akcijo (če se lahko tako izrazim) in sodelovanje vseh strok, ki na kakršen koli način prihajajo v stik z živim govorom in ga tudi beležijo: ob slavistih mislim še na etnologue, muzikologe, novinarje in predstavnike vseh tistih strok, ki kljub svojemu t.i. terminološkemu izrazju (velikokrat izposojenemu iz drugih jezikov) znajo prisluhniti tudi živemu govoru. Naposled mislim še na vse tiste zagnance, ki se zavedajo sočnosti in hkrati minljivosti domače govorice in jo zato z zapisovanjem rešujejo pozabe.

Če hočemo v slovenski dialektologiji oziroma narečjeslovju kaj spremeniti, moramo najprej temeljito spremeniti odnos do narečij in narečnega. Dokler bodo narečja samo "Socialna zemljepisna zvrst..." (J. Toporišič, *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana 1992, str. 122-123), brez posebnega poudarka, da sestavljajo (vsaj nekatera) osnovo knjižnemu jeziku in so hkrati tista prednostna baza oziroma podstava, iz katere bi se moral oplajati knjižni jezik — prednostna pred vsemi drugimi jeziki in novimi skovankami, do tedaj bo tudi ustreznemu predmetu na slavistiki odrinjeno sramotno malo ur, uporabniki pa bodo zaman čakali na vseslovenski narečni slovar in še na marsikaj. Po eni strani se stroka tako rekoč odpravlja (spričo malenkostne podlage verjetno ne bo šel nihče več na podiplomski študij dialektologije), po drugi pa se od nje zahtevajo tako obsežni projekti, kot naj bi bil zgoraj omenjeni slovar.

Da ne bo videti vse tako črno, naj končno le navedem vire, iz katerih bi se dalo načrpati kar precej gradiva, čeprav pomanjkljivega s tega ali onega vidika, pa vendar:

- v prvi vrsti so to že sedanji slovarji in gradivo zanje (ne mislim jih naštevati) kot vse zbirke besed, zbrane s težnjo, da bi iz njih slovar enkrat nastal ali pa tudi ne; vse to je shranjeno na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, v raznih knjižnicah ali celo še pri posameznikih;
- zapisi za Slovenski lingvistični atlas, od katerih imajo nekateri (zlasti študentski) precej obsežne 'slovarčke', prav tako zapisi za Slovanski lingvistični atlas skupaj z vsemi

zapisi narečnih besed, zbranimi tudi za druge namene;

- ostanejo nam še mnogi zapisi s terena (včasih sicer samo zvočni) etnologov muzikologov, novinarjev...
- ne zanemarljiv delež najdemo celo v osnovnošolskih glasilih na tistih šolah, kjer mentorji jezikovne zavesti še niso izgubili ali pa se vsaj odzovejo na zunanje pobude.

To je le nekaj zakladnic že zbranega (čeprav neurejenega, neobdelanega in v marsičem pomanjkljivega) narečnega gradiva, vendar je v tem trenutku pomembnejše, kako izbrskati na dan predvsem tisto besedje, ki s povsem spremenjenim načinom življenja naglo izginja in ga mlajši rodovi ne poznajo več. Idealno in verjetno najhitrejše bi bilo zapisovanje po vnaprej sestavljenih vprašalnicah s pomočjo velikega števila strokovno usposobljenih ljudi in v čim več slovenskih krajih, če že ne v vseh — vendar za to ni realnih možnosti. Delo lahko nastane le z veliko dobre boljše in entuziazma ljudi, ki imajo vsaj malo tovrstnega posluha, možnosti in zmožnosti. Pri tem pa bi za začetek potrebovali vsaj enega sodelavca za koordinacijo in zbiranje zbranega gradiva, kot je bilo že predlagano. Kako torej rešiti pozabe ta del zgodovine narodove kulture?

— Najprej bi moral vsak slavist, če že ne vsak izobraženec, pri sebi pobrskati, kaj je bilo tisto posebno v njegovi govorici, kar ga je ločevalo od drugih, popisati predmete in pojme, ki jih drugod ni zasledil,...

— Zelo veliko bi lahko tu storili učitelji in profesorji slovenščine s pomočjo svojih učencev.

— Obsežno in tudi dovolj zanesljivo gradivo bi pričakovali od študentov slavistike v obliki seminarjskih, diplomskih in podobnih nalog, kot ga poznamo iz zbiranja za SLA.

— Ob ustreznem mentorstvu se da zbrati veliko dragocenega gradiva na (sedaj precej modernih) mladinskih raziskovalnih taborih (tako delajo npr. Poljaki).

— Nekaj bi se našlo v slovarčkih ob koncu nekaterih leposlovnih del.

— Veliko bi lahko pomagala množična občila, vsaj z organizacijo raznih akcij, nagradnih natečajev, dajanjem pobud in bujanjem tovrstne zavesti.

POLEMIKE, ODGOVORI

Zavedam se, da bi bila tako pridobljena zbirka besed še daleč od tega, da bi bilo iz nje mogoče narediti želeni slovar, bila pa bi v veliko pomoč predvsem kot usmerjevalka. Vendar je treba rešiti, kar se še rešiti da. In brez začetka ni konca.

Brez dvoma bi bil vseslovenski narečni slovar zares potrebno delo, zanimanje zanj pa je izredno veliko, zato sem prepričana, da bodo odgovorni kaj ukrenili; na nas vseh pa je, da prispevamo k temu čim večji delež.

Vera Smole
ZRC SAZU, Ljubljana

Martina Križaj-Ortar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Olga Kunst-Gnamuš: Sporazumevanje in spoznavanje jezika (1992)

Pri DZS je konec 1. 1992 izšla knjiga *Sporazumevanje in spoznavanje jezika* (82 str.) Olge Kunst-Gnamuš. Avtorica s tem delom dopolnjuje svoje dosedanje obravnave jezika kot sredstva sporazumevanja in predmeta didaktičnega spoznavanja, in sicer tako, da izhajajoč iz funkcijskega in pragmatičnega jezikoslovja razvije t.i. komunikacijsko didaktiko, ki želi pojasniti potek sporazumevanja v razredu, torej želi učitelja katerega koli predmeta usposobiti za uspešno sporazumevanje v razredu, tj. za izbor najučinkovitejših načel in strategij medsebojnega sporazumevanja. Komunikacijska didaktika seveda ne predpisuje izbire strategij, saj je njihova učinkovitost odvisna od vsakokratnih okoliščin - v učitelju le uzavešča osnovna načela jezikovnega sporazumevanja, da se bo v danih okoliščinah ustrezno sporazumeval (tj. tvoril ustrezna sporočila, jih okoliščinam primerno razumeval ter se odzival v skladu z okoliščinami).

Jezik kot sredstvo sporazumevanja pri pouku (tj. kot učni jezik) je torej enako pomemben kakor jezik kot predmet spoznavanja (tj. kot učni predmet), in to ne le zaradi boljše jezikovne kulture učencev v normativnem smislu (prim. poudarjanje pomena govornega zglada učitelja), temveč predvsem zaradi uspešnejšega sporazumevanja (do mnogih nesporazumov med učiteljem in učencem namreč pogosto prihaja ravno zaradi neustrezno izbranega oz. razumljenega sporočila).

O. Kunst-Gnamuš razločuje komunikacijsko in jezikovno didaktiko. Komunikacijska didaktika

upoštevata dejstvo, daje jezik pri pouku sredstvo sporazumevanja (pouk poteka v obliki jezikovne in nejezikovne govorne dejavnosti); pojasnjuje uporabo jezika pri opravljanju govornih dejanj, s katerimi v razredu uravnavamo medsebojne odnose in vodimo spoznavni proces; kot taka je pomembna za vse učne predmete, zato mora postati sestavni del splošne didaktike. Jezikovna didaktika pa pojasnjuje smotre, vsebino in metode jezikoslovnega spoznavanja (slovenskega) jezika kot učnega predmeta, je torej ena izmed specialnih didaktik (kot npr. didaktika matematike, fizike ipd.).

Teoretična izhodišča, vsebina, cilji in metode komunikacijske didaktike so predstavljeni v prvih dveh poglavjih (Kaj je komunikacijska didaktika in Slovenski jezik kot sredstvo sporazumevanja), medtem ko tretje, zadnje poglavje (Slovenski jezik kot predmet didaktičnega sporazumevanja) obravnava vprašanje jezikovnega pouka.

Komunikacijska didaktika izhaja iz funkcijskega in pragmatičnega jezikoslovja. Raziskuje en tip jezikovnega sporazumevanja, tj. t.i. pedagoško sporazumevanje (pedagoški govor/sporazumevanje med poukom): zanimajo jo oblike govorne dejavnosti pri pouku (razlaga, govor), spoznavno-odnosna zgradba pedagoškega sporazumevanja ter delež t.i. spoznavnega in odnosnega govora v govorni dejavnosti učenca in učitelja, na osnovi razčlenbe pedagoškega govora pa sklepa o vzgojno-izobraževalnih učinkih, ki jih ima sporazumevanje na mišljenje, hotenje, čustvovanje in ravnanje udeležencev pedagoškega sporazumevanja. Komunikacijska

OCENE IN POROČILA

didaktika temelji na razčlembi govorne dejavnosti (zlasti slušnih posnetkov) — s tem se povezuje z jezikoslovnimi vedami, predvsem s pragmatičnim jezikoslovjem in teorijo govornih dejanj, ki sta poleg funkcijskega jezikoslovja njen teoretični temelj.

Komunikacijska didaktika se navezuje na funkcijsko jezikoslovje, ko ugotavlja jezikovno-funkcijsko zgradbo pedagoškega govora (se pravi, katera vloga oz. funkcija jezika se pojavlja v pedagoškem govoru nasploh ter katera in v kolikšni meri nastopa pri posameznem udeležencu sporazumevanja). O. Kunst-Gnamuš poroča o taki analizi pedagoškega govora ter opozarja na dve temeljni razmerji v pedagoškem sporazumevanju, tj. družbeno/medosebno razmerje (med učiteljem in učencem) ter spoznavno razmerje (med poslušnim in govorilnim/prikazanim in pojasnjujočim/metajezikom); ti dve razmerji se kažeta tudi v pedagoškem govoru, ki je zato dvoplasten: sestoji iz odnosnega in spoznavnega govora. Vsak učitelj bi moral poznati odnosno-spoznavno zgradbo pedagoškega govora ter razločevati obe plasti, zakaj "nerazločevanje odnosnega in spoznavnega govora je razlog za pogoste težave v pedagoški praksi, to je nezavednega pretvarjanja spoznavnih težav v medsebojne nesporazume in navzkrižja. Namesto da bi reševali spoznavne probleme in z njimi povezane težave, se zapletamo v medsebojne spore. Učitelj ne more več poučevati, ubada se z disciplinskimi težavami." (26)

Drugi teoretični temelj komunikacijske didaktike sta pragmatično jezikoslovje in teorija govornih dejanj. Teorija govornih dejanj, ki poudarja ciljno/namerno usmerjenost sporazumevanja (prim. sporazumevanje ni prenašanje obvestil, temveč vplivanje na naslovnika) ter opozarja na različne možnosti izražanja istega govornega dejanja (tj. neposredno in posredno, prim. *Zahtevam, da predstavite avto* proti *Bi hoteli predstaviti avto?*, eksplicitno in implicitno, prim. *Predstavite avto!* in *Ne maramo avtomobilov pred vrati*), je v komunikacijski didaktiki izhodišče za razločevanje oblik govorne dejavnosti pri pouku, zlasti treh vrst pogovora (pogajalni, raziskovalni, prepričevalni — različni cilji: 1. uskladiti razlike, doseči soglasje in dogovor, 2. razvijati vednost, 3. prepričati naslovnika); obvladanje različnih načinov izrekanja istega govornega dejanja ter seveda vedenje o tem, katera izmed oblik je vljudnejša, v določenem govornem položaju ustrežnejša oz. kako

učinkuje pri določenem naslovniku, pa je prvi pogoj za uspešno pedagoško sporazumevanje (oz. za sporazumevanje nasploh), zato mora postati sestavni del učiteljevega didaktičnega znanja, prim.: "Pomembno je, da se učitelj zaveda ilokucijskih dejanj, ki jih s svojim govorom opravlja, in perlokucijskih učinkov, ki jih povzroča. Da bi lahko ocenil perlokucijske učinke svojega govora, se mora živeti v položaj učenca." (37)

Komunikacijska didaktika temelji tudi na pragmatičnem jezikoslovju, ki pojmuje okoliščine kot bistveno prvino za sporazumevanje sporočila — isto sporočilo lahko v različnih okoliščinah razumemo različno (prim. *Jutri pridem domov*: 'obvestilo o dejanskem stanju', 'obljuba', 'grožnja'), zato moramo ob sprejemanju besedila nenehno upoštevati okoliščine (npr. družbena vloga sporočevalca in naslovnika, družbeno in čustveno razmerje med sporočevalcem in naslovnikom, razpoloženje naslovnika in sporočevalca, kraj in čas sporazumevanja ipd.); pragmatično jezikoslovje razločuje dobesečni oz. dogovorjeni (slovarski) pomen in sporočeni pomen oz. smisel sporočila ter zagovarja dialoško/interakcijsko teorijo pomena, ki raziskuje pretvarjanje pomena v različnih psiholoških in družbenih okoliščinah. Pedagoški govor, ki ga raziskuje komunikacijska didaktika, je sporazumevanje med udeleženci, ki se med seboj močno razlikujejo po družbenem izvoru, položaju in moči, željah, namerah in hotenjih, zato je njihovo razumevanje sporočila lahko zelo različno — ker pa učitelj pogosto verjame le v dobesečnost in eksplicitnost pomena oz. ker ni seznanjen z različnimi vrstami pomena, prihaja v razredu do mnogih nesporazumov in nestrpnosti; le-tim bi se lahko izognili s komunikacijskodidaktičnim uzaveščanjem učiteljev.

O. Kunst-Gnamuš torej v prvem delu svoje najnovejše knjige komunikacijsko didaktiko usmislil, utemeljil in umestil (prim. na str. 7: "/K/omunikacijska didaktika in pedagoški govor /sta postala/ zanimivo področje pragmatičnih jezikovnih raziskav, pragmatično jezikoslovje s teorijo govornih dejanj in teorijo argumentacije pa znanosti, ki učinkoviteje kot pedagogika in splošna didaktika pojasnjujejo anatomijo učnega procesa."), s prikazi empiričnih raziskav posameznih vidikov pedagoškega govora in njihovih ugotovitev o vzgojno-izobraževalnih učinkih, kijih ima sporazumevanje na mišljenje, hotenje, čustvovanje

OCENE IN POROČILA

in ravnanje udeležencev pedagoškega sporazumevanja, pa utemeljuje tako potrebo po nadaljnjem raziskovanju pedagoškega govora ter s tem razvijanju komunikacijske didaktike kot tudi potrebo po uvajanju komunikacijske didaktike v didaktično izobraževanje učiteljev.

V drugem delu (Slovenski jezik kot predmet didaktičnega spoznavanja) se avtorica posveča eni plasti pedagoškega govora, tj. spoznavnemu govoru; ukvarja se z vprašanji spoznavanja jezika, in sicer spet izhajajoč iz jezikovnih teorij (zlasti pomensko-funkcijske, generativne in pragmatične).

Za O. Kunst-Gnamuš je jezikoslovje ključ za razumevanje mnogih vprašanj jezikovne didaktike — avtorica si z njim pomaga pri ugotavljanju, razčlenjevanju in pojasnjevanju vzrokov nezanimanja slovenskih učencev za jezikovno znakovnost in velikih težav učencev pri razumevanju slovnčnih pojmov. Ko razpravlja o značilnostih strokovnega/spoznavnega govora, primerjajoč ga z naravnim/praktičnosporazumevalnim govorom in opozarjajoč na posebnosti jezikoslovnega strokovnega jezika, v katerem nastopata tako naravni jezik kot tudi metajezik (naravni jezik v vlogi opazljivk/zgledov/pojasnjevanega, metajezik pa v vlogi pojasnjujočega), ugotavlja, da je za uspešni jezikovni pouk treba poznati tako jezikovno strukturne razlike med praktičnosporazumevalnim in strokovnim jezikom kot tudi značilnosti strokovnega jezika (prim. stilna nezaznamovanost in dogovorjenost strokovnega poimenovanja, enopomenskost in vsebinska definiranost, uvrščevalno-razločevalna zgradba definicije, pojasnjevano-pojasnjujoča zgradba jezikoslovnega spoznavnega govora ipd.).

Premiki v sodobnem jezikoslovju (tj. pojmovanje jezika kot sredstva sporazumevanja in ne le kot sistema znakov in pravil, s katerimi tvorimo besedilo) pa pogojujejo tudi prenovitev smotrov, zasnove in metod jezikovnega pouka:

1. Osnovni smoter jezikovnega pouka ni opisovanje jezika oz. usvajanje jezikovne metavednosti (tj. obvladanje jezikoslovnih pojmov, poimenovanj, definicij, pravil in zakonitosti), temveč razvijanje učenčevih zmožnosti tvorjenja in razumevanja besedil, tj. razvijanje večrazsežnostne jezikovne zmožnosti.

2. Sodobni jezikovni pouk je zasnovan pomensko-funkcijsko; to pomeni, da sleherni jezikovni pojav utemeljimo pomensko in funkcijsko (tj. s

pomensko podstavo in govornim položajem), šele nato pa oblikovno in s slovnčnimi pravili, ki naj jih učenci spoznavajo kot logično utemeljena (izhajajoča iz narave jezikovnega sistema) ter čim pogosteje uporabljajo/preverjajo z lastno jezikovno dejavnostjo. Avtorica opozarja na neustrezni jezikovni pouk v slovenski šoli ("V naših šolah med slovnčnimi pravili in pravili rabe, ki izraz pomensko in funkcijsko razlagajo, ne obstaja ravnovesje niti pri obravnavi niti pri vrednotenju znanja. Raba je glede na slovnico zanemarjena ali vsaj podcenjena. Slovnčna pravila najpogosteje usvajamo ob zgledih, ki so iztrgani iz pomensko-funkcijskega konteksta. Tako zanemarjamo povezanost med slovnico in rabo." in "Podrejanje jezikovnega pouka slovnčnim pravilom po eni strani bistveno okrni jezikovno znanje, onemogoča pouk zasnovati komunikacijsko, po drugi strani pa neugodno vpliva na stališča do slovenskega jezika. Metaforično bi lahko rekli, da se jezik prikazuje kot skelet brez mesa in krvi /.../ Ali se naj čudimo, če tako zasnovan predmet, ki zanemarija pomensko in funkcijsko podstavo jezika, ni med najbolj priljubljenimi predmeti? Po tej potezi se zelo razlikuje od učenja tujih jezikov, posebej angleščine, pri katerih so živa besedila ter prepričljivi, domiselni govorni položaji temeljna podlaga za spoznavanje jezika. Slovnica raste iz sporazumevalnih potreb, sporazumevanje omogoča in ni samonamembna.", 54-55) — razlogi za tako stanje v slovenski šoli "so številni, nedvomno tudi zaostanki v razvoju pomensko-funkcijskega jezikoslovja. Slovenska slovnica je namreč zasnovana na sistemsko-strukturalnih načelih, pomen je upoštevan kot določevalna poteza slovnčnih pojmov, načelo rabe pa kot privesek sistemske predstavitve slovnčnih pojmov. /.../ /v/ znatni meri /nam/ manjka pomensko-funkcijski opis jezika, nadomeščajo ga nesistematične ugotovitve o rabi, ki se pri opisu slovenskega jezika bolj ali manj naključno pritikajo sistemsko zasnovanemu slovnčnemu opisu." (52,54)

Jezikovno pojavnost utemeljujemo in razvrščamo na osnovi pomena. O. Kunst-Gnamuš opozarja pri tem na t.i. "pojme na križišču dveh pojmovnih kategorij" (za tipični zgled navaja glagolnik — lahko bi tudi deležnike in deležja), tj. na pojme, ki bivajo v dveh pojmovnih kategorijah (prim. glagolnik s pomenskimi lastnostmi glagola in oblikovnimi lastnostmi samostalnika).

OCENE IN POROČILA

3. Metode spoznavanja jezika so spoznavna vez med opazljivkami (tj. besedili naravnega govora) in metajezikom (tj. teoretičnimi trditvami). Gre za to, kako naj spoznavamo jezik: a) ali naj izhajamo iz opazljivke (ti. induktivne metode) ali iz pojma/pravila (ti. deduktivna metoda), b) ah naj bo opazljivka že tvorjena (ti. analitična metoda) ali naj jo tvorijo učenci sami, in sicer v celoti (procesna/tvorbeno-pretvorbena metoda) ali le delno, tj. s tvorjenjem, nadomeščanjem, pretvarjanjem in primerjanjem ali kontrastiranjem določene oblike (ti. sintetična indukcija s tvorjenjem/nadomeščanjem/pretvajanjem in primerjanjem/kontrastiranjem oblike). Avtorica razlaga in ponazarja vse omenjene metode spoznavanja jezika ter opozarja, daje pri izbiri metode treba upoštevati predvsem naravni potek človekovega spoznavanja, učenčevo težnjo po jezikovni dejavnosti, njegovo starost ter jezikovno in umsko zmožnost, pa tudi značilnosti obravnavanega jezikovnega pojava.

O. Kunst-Gnamuš se zaveda dejstva, da jezikovni pouk "raziskuje poteze, ki so sicer zanimive za strokovnjaka, za laike pa pogosto nezanimive in na prvi pogled brez praktične vrednosti" (45), z razmišljanjem in razpravljanjem o jeziku in

jezikovni didaktiki pa si prizadeva za to, da bi bil jezikovni pouk zanimivejši, da bi učence pritegnili s praktično uporabnostjo jezikovnega znanja, da bi bil utemeljen pomensko in pragmatično.

Knjiga Sporazumevanje in spoznavanje jezika, katere branje zahteva precej miselne aktivnosti jezikoslovnega razpravljanja željnega bralca (ki mora pogosto sam iskati in vzpostavljati povezave med obravnavanimi temami in pojavi), potrjuje, da veda, ki se ukvarja s človekovim temeljnim sredstvom sporazumevanja, ne more biti namenjena sama sebi, temveč se povezuje z drugimi vedami, marsikdaj tudi tako, da vpliva na razvoj in uspešnost ved, ki segajo na področje medčloveškega sporazumevanja. Kritičnega bralca pa knjiga spodbudi k razmišljanju o marsičem, npr. o strokovni utemeljenosti delitve pouka slovenščine na jezikovni in sporočanski pouk, pa tudi o razlogih in posledicah terminološke neuskkljenosti tako pri avtorici sami kot v slovenskem jezikoslovju nasploh (prim. sporazumevanje - sporočanje, poved - izrek - besedilo, sporazumevalna - jezikovna zmožnost).

PREJELI SMO V OCENO

Han Steenwijk, *The Slovene Dialect of Resia, San Giorgio*. Studies in Slavic and General Linguistics. Vol. 18. Amsterdam x Atlanta, GA 1992. 352 str.

á S s uls

líllllî M

â S^N « igDD&iš

S

limiti-:«

líí ® ai líf?3

S

ö

S

5

.s,-s ti u s; iß

S

w

ll i fU i

a

«S r. ^ tön^{eisl3}

g

u- j 2 I o'

ll

&MÍH

g'

"- " "j'« 6 2

S;

eu

o- z s : §§5 ^

1

•S> o 3 r:

I

If I-« g J1-ä,

•S&a J JI §14

f:il

s

I

a-* .3'S (ž.i,o\S

D

> a a.a s-ite a

D

r-s

e;

D

g

S

S

pa

S

8

.3

1 3

ig
 er If
 i I i s a,
 ;ifl?
 s,flsl
 o,lg g.
 l s Or X
 S S §*§*
 <f-n^seB o
 lltl s
 A - 11?
 o o- S. <
 * - l i 1
 i&n
 m
 o S 5
 So^s § §
 ü Q
 f³ a 8 3
 i P - St

gar
 l¹ s g¹ s fei«
 s s^s ffAS"
 A 5-J S
 lit- S I
 S s²" s'S
 11 H p ?
 c. m n A "w 2
 2^a1 S-IS-62I-
 S¹ S¹
 " S- g r ff re " ~ A
 l'1₂
 I- O O E
 &
 a s^{TM} 5-1
 S

The research which belongs within the framework of emigrant studies deals with the problems of languages in contact of the Slovenes in Germany, hence outside the autochthonous settlement. It reveals areas on which the usage of one or the other

Jezik in slovenščini, Vol XXXVII (1992/93), No. 6
 Ursula Kravs
 SPEECH BEHAVIOUR OF THE SLOVENES IN GERMANY
 UDK 808.63:325.252(430)=863